

Wiesław Długocki

Zmiany w przestrzeni gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego pod panowaniem zakonu krzyżackiego a problem lokalizacji miasta samorządowego w Gdańsku w XIII w.

- I. Znaczenie metody retrogresywnej w badaniach na lokalizacją książęcego miasta samorządowego w Gdańsku. II. Gdański miejski zespół osadniczy w świetle źródeł pisanych do początku XIV w. III. Gdański miejski zespół osadniczy w XIV w.
- IV. Znaczenie terminu „stare miasto”. V. Analiza dokumentu z 1356 r. VI. Granice posiadłości ziemskich pomorskiego miasta samorządowego i Głównego Miasta Gdańska.
- VII. Teren dzielnicy Świętojańskiej Głównego Miasta w XIII w. VIII. Części składowe patrymonium Głównego Miasta. IX. Nieruchomości klasztoru oliwskiego na Głównym Mieście. X. Władze osiedla miejskiego nad Motławą w latach trzydziestych XIV w.
- XI. Początki Głównego Miasta w przekazie *Geschichte anrurende Preußen und Pomeran* (druga połowa XV–początek XVI w.). XII. Zasięg przestrzenny Starego Miasta do początków XV wieku. XIII. Wyniki badań archeologicznych na terenie Starego Miasta a położenie miasta samorządowego przed 1308 r. XIV. Wnioski.

I. Znaczenie metody retrogresywnej w badaniach na lokalizacją książęcego miasta samorządowego w Gdańsku

Zajęcie Gdańska przez zakon krzyżacki w październiku 1308 r. przerwało na pewien czas rozwój aglomeracji gdańskiej (gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego). Jej częścią składową było m.in. miasto lokacyjne, które w trakcie walk o Gdańsk uległo destrukcji w stopniu trudnym do ścisłego ustalenia (niektórzy badacze uważają, że do niej nie doszło)¹. W ciągu XIV w. Zakon zmienił stosunki prawne i przestrzenne w Gdańsku tak gruntownie, że pamięć o położeniu miasta samorządowego, zapewne na prawie lubeckim², uległa zatarciu. Od stu kilkudziesięciu lat historycy starają się o rozwiązanie tej zagadki, lokalizując je na Starym Mieście (przy kościele św. Katarzyny) bądź na Głównym Mieście (w tzw. dzielnicy Mariackiej przy kościele Mariackim) i datując jego powstanie na lata dwudzieste lub początek lat sześćdziesiątych XIII w. Zasadniczą przeszkodą w jej rozwikłaniu jest stan bazy źródłowej, gdyż

¹ Badacze, którzy umiejscawiają miasto lokacyjne sprzed 1308 r. na terenie dzielnicy Mariackiej Głównego Miasta (przede wszystkim E. Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln–Wien 1972, s. 95–106) i w Głównym Mieście Gdańsku widzą jego bezpośrednią kontynuację, odrzucają jednocześnie jego zniszczenie w 1308 r. Natomiast badacze lokalizujący je na Starym Mieście przyjmują, że zostało ono zniszczone, ale różnią się co do skali destrukcji; zob. ostatnio B. Śliwiński, *Wydarzenia w Gdańsku i w okolicach w okresie od września do 12/13 listopada 1308 roku*, [w:] *Rzeź Gdańska z 1308 roku w świetle najnowszych badań*, red. tenże, Gdańsk 2009, s. 95–114; J. Zdrenka, *Odrodzenie miasta Gdańska po wydarzeniach 1308 roku*, [w:] tamże, s. 115–116.

² Kwestia, jakim prawem rządziło się miasto samorządowe do lat czterdziestych XIV w., jest sporna; zob. literaturę w przyp. 120.

archiwum miasta samorządowego³ uległo zniszczeniu, a źródła z czasów księżących i krzyżaków, jak również dotychczasowe badania archeologiczne, nie przynoszą w tej kwestii jednoznacznej odpowiedzi.

W związku z tym pewnej wagi nabierają założenia metodyczne towarzyszące badaniom nad tym zagadnieniem. Od lat siedemdziesiątych XX w., przede wszystkim za sprawą Kazimierza Jasińskiego, próbowano ustalić położenie miasta samorządowego przez wyjaśnienie czasu powstania i funkcji kościołów gdańskich, co jednak nie doprowadziło do wspólnych konkluzji⁴.

Wydaje się, że nowe elementy do dyskusji może wprowadzić zastosowanie metody porównawczej, zarówno w wersji terytorialnej, jak i — przede wszystkim — chronologicznej, przyjmąwszy założenie, że bez względu na stopień zniszczenia miasta lokacyjnego Zakon nie mógł kształtować przestrzeni Gdańska w sposób zupełnie dowolny, a niektóre elementy wcześniejszego układu przestrzenno-prawnego mogły przetrwać w nowym. Chodzi więc o ich odnalezienie i zinterpretowanie⁵.

II. Gdański miejski zespół osadniczy w świetle źródeł pisanych do początku XIV w.

Informacje źródeł pisanych na temat struktury przestrzennej gdańskiego zespołu osadniczego są bardzo skromne. Pierwsza wzmianka o Gdańsku (*urbs Gyddanyzc*) pochodzi z najstarszego żywota św. Wojciecha⁶. Najwcześniej pojawiają się informacje o grodzie w Gdańsku (1148 r.)⁷, następnie o kościele św. Mikołaja (1227 r.), który pierwotnie znajdował się na terenie obecnej Hali Targowej i powstał w końcu XII w.⁸, oraz o kościele św. Katarzyny (1263 r.)⁹. Kwestia powstania już w XIII w. kościoła Mariackiego na terenie późniejszego Głównego Miasta jest sporna i ściśle wiąże się z lokalizacją miasta samorządowego¹⁰. Istniał też kościół grodowy, z pewnością najstarsza świątynia na obszarze gdańskiego zespołu osadniczego¹¹.

³ W nauce niemieckiej używa się określenia „miasto pomorskie” (*pommerellische Stadt*), rozumiejąc przez to tylko miasto lokacyjne sprzed 1308 r.; zob. E. Keyser, *Die Besiedlung der Altstadt Danzig*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” (dalej cyt.: ZWG), 61, 1921, s. 153, 156; tenże, *Die Baugeschichte...*, s. 94.

⁴ Zob. K. Jasiński, *Chronologia kościołów gdańskich XII i XIII wieku. Uwagi metodyczne. Cz. I–II. Na marginesie książki H. Lingenberga, Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig, Stuttgart 1982*, „Zap. Hist.”, t. 50, 1985, z. 1, s. 55–77, z. 2, s. 249–89; H. Lingenberg, *Das topographische Problem der deutschrechtlichen Stadt Danzig im 13. Jahrhundert*, [w:] *Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes*, red. B. Jähnig, P. Letkemann, Münster-Westf. 1985, s. 23–60.

⁵ Zob. godną uwagi próbę Z. Maciakowskiej (*Położenie miasta lubeckiego w Gdańsku*, [w:] *Rzeź Gdańska...*, s. 16–26) ustalenia jego lokalizacji w oparciu o analizę znaczenia i lokalizację nazwy Anger i Plan.

⁶ *Św. Wojciecha biskupa i męczennika Żywot pierwszy*, wyd. J. Karwasińska, Monumenta Poloniae Historica (dalej cyt.: MPH), s.n., t. IV, cz. 1, Warszawa 1962, cap. 27, s. 40. Zob. J. Powierski, *Co naprawdę wiemy o pobycie św. Wojciecha w Gdańsku*, „Rocznik Gdański”, R. 57, 1997, z. 1, s. 37–41.

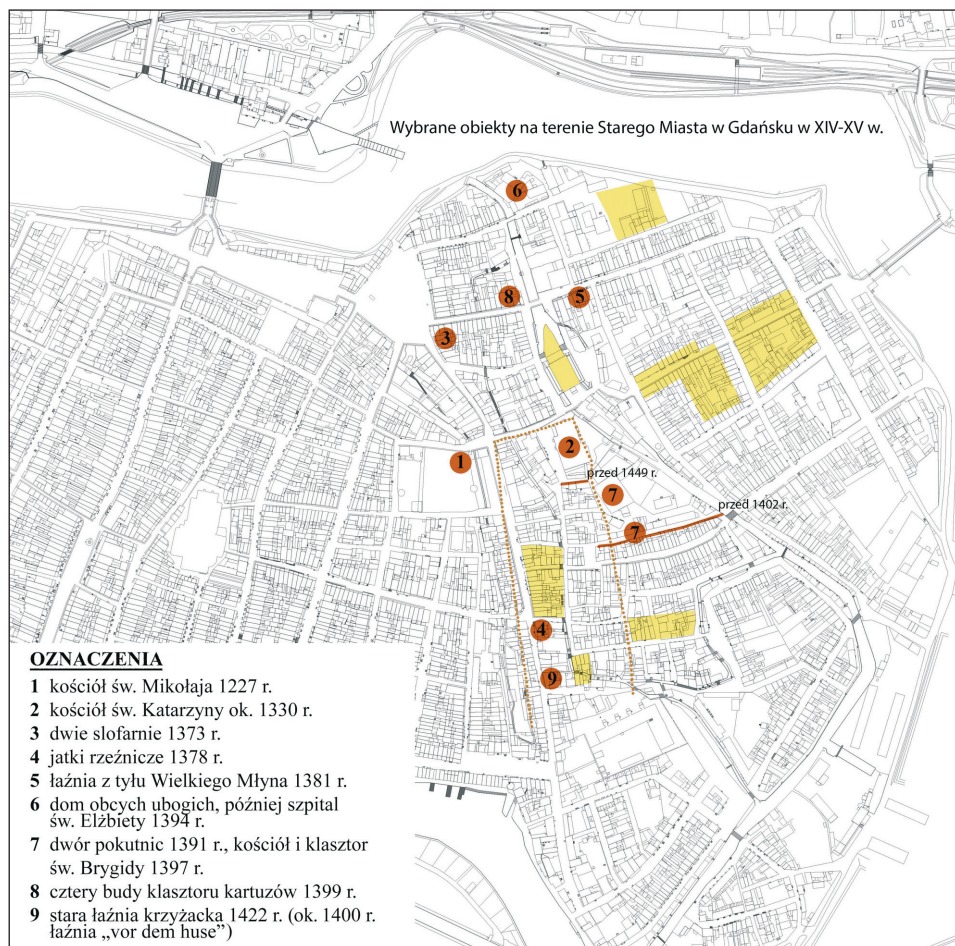
⁷ Określenie *castrum Kdanze* z bulli Eugeniusza III dla biskupa wrocławskiego Wernera z 1148 r. odnieść można do grodu i jednocześnie okręgu grodowego; *Pommerellisches Urkundenbuch*, oprac. M. Perlbach, Danzig 1882, nr 2 (dalej cyt.: PU). O grodzie pisali: E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 41–52; B. Śliwiński, *Pomorze Wschodnie w okresie rządów księcia polskiego Władysława Łokietka w latach 1306–1309*, Gdańsk 2003, s. 155–166.

⁸ K. Jasiński, *Z problematyki trzynastowiecznego Gdańska. Kościoły gdańskie*, „Zap. Hist.”, t. 39, 1974, z. 3, s. 46–48; tenże, *Chronologia...*, cz. I, s. 71–77. Wyniki badań archeologicznych omawiają: Z. Borowski, *Stanowisko 5 w ujęciu funkcjonalno-chronologicznym*, *Archeologia Gdańska*, t. 1, Gdańsk 2009, s. 94–99; M. Syszka, *Romański kościół pod wezwaniem świętego Mikołaja w świetle badań archeologicznych z 2001 i 2003 roku*, tamże, s. 105–136.

⁹ K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 48–51; tenże, *Chronologia...*, cz. II, s. 69–81; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 60–68. Ten ostatni przyjmuje, że świątynia ta powstała już w drugiej połowie XII w.

¹⁰ K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 58–63; tenże, *Chronologia...*, cz. II, s. 81–89.

¹¹ K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 38–46; tenże, *Chronologia...*, cz. I, s. 63–71; P. Samół, *Kościół grodowy w Gdańsku. Studium z pogranicza historii i architektury*, *Studia z dziejów średniowiecza*, nr 15, Malbork 2009, s. 173–201.

Ryc. 1. Gdański miejski zespół osadniczy w XIV–XV w.; 1 — kościół św. Mikołaja, 1227 r.; 2 — kościół św. Katarzyny, ok. 1330 r.; 3 — dwie słofarnie, 1373 r.; 4 — jatki rzeźnicze, 1378 r.; 5 — łaźnia z tyłu Wielkiego Młyna, 1381 r.; 6 — dom obcych ubogich, później szpital św. Elżbiety, 1394 r.; 7 — dwór pokutnic, 1391 r., kościół i klasztor św. Brygidy, 1397 r.; 8 — cztery budy klasztoru kartuzów, 1399 r.; 9 — stara łaźnia krzyżacka, 1422 r. (ok. 1400 r. łaźnia *vor dem huse*)

Fig. 1. The Gdańsk conurbation in the 14th–15th c.; 1 — St Nicholas' church, 1227; 2 — St Catherine's church, ca 1330; 3 — two grinding mills, 1373; 4 — butcheries, 1378; 5 — a bath behind the Great Mill, 1381; 6 — a house for poor foreigners, later St Elizabeth's Hospital, 1394; 7 — penitents' manor, 1391, St Bridget's church and convent, 1397; 8 — four plots of the Cartusian monastery, 1399; 9 — the old bath house of the Teutonic Order, 1422 (ca 1400 the baths *vor dem huse*)

Termin *civitas* w związku z Gdańskiem pojawił się już w pierwszej połowie XIII w., ale brak pewności, że w każdym przypadku można go wiązać wyłącznie z miastem lokacyjnym¹².

Kontekst analizy układu przestrzennego Gdańska poszerzają dopiero źródła z drugiej połowy XIII–początku XIV w. Około 1270/1271 r. w zamian za pomoc Mściwoj II przyrzekł

¹² Odpowiednie wzmianki zestawili: K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 53; H. Lingenberg, *Die Anfänge...*, s. 288–289, przyp. 16. Wbrew wcześniejszemu stanowisku R. Koebnera i E. Keysera, ostatnio za zupełny fałszy-

margrabiom brandenburskim, że przekaze im „miasto Gdańsk i gród w tymże miejscu” (*Gedanensem civitatem et castrum eiusdem loci*). Książę wspominał również o swoich stronnikach — niemieckich mieszczanach miasta Gdańsk, a także o Prusach i niektórych wiernych Pomorzanych, nie wiążąc ich jednak z jakimś miejscem¹³. W 1301 r. Helwig von Goldbach, mistrz krajowy pruski, omawiał warunki przejęcia Gdańska z następującymi grupami mieszkańców: „rycerze i ludzie grodu gdańskiego, rajcy i mieszczenie, a także rybacy miasta i grodu gdańskiego” (*milites et homines castri Gdanensis, consules et cives atque piscatores civitatis et castri Gdanensis*). W dalszym więc ciągu wymieniono obok siebie tylko dwa człony aglomeracji: „miasto samorządowe” (*civitas*) i „gród” (*castrum*)¹⁴. Nie ulega wątpliwości, że *civitas* i przyporządkowani mu rajcy i mieszczenie, to miasto lokacyjne. W odróżnieniu od dokumentu z 1270/1271 r. nie użyto dla jego charakterystyki wyróżnika etnicznego. *Castrum* to gród z otoczonym wałem podgrodzem i osadnictwo poza grodem. Temu członowi przyporządkowano rycerzy i „ludzi” oraz rybaków. Z weryfikacji chronologii grodu gdańskiego wynika, że w początku XIII w. obwałowane podgrodzie było niezamieszkałe¹⁵. Zatem owi rybacy mieszkali poza nim, prawdopodobnie w pewnym rozproszeniu. Po zajęciu Gdańska Zakon w 1312 r. potwierdził rybakom gdańskim prawo do zbierania bursztynu i rybołówstwa, a także zobowiązał do wykonywania posług, które wcześniej należały się od nich książętom pomorskim¹⁶.

Jeśli w dokumencie Goldbacha zostały wymienione wszystkie struktury społeczne i przestrzenne (topograficzne) na obszarze Gdańska, to zwraca uwagę brak wzmianki o kantorze lubeckim, który w świetle przywileju Władysława Łokietka z 1298 r. zajmował wobec miasta autonomiczną pozycję. Jednak do jego powstania najprawdopodobniej w ogóle nie doszło¹⁷. Nie ma też mowy o jakimś odrębnym, drugim mieście nielokacyjnym, osadzie rzemieślniczo-targowej. Pod terminem „*civitas*” rozumiano więc tylko miasto samorządowe¹⁸.

Po opanowaniu Gdańska w 1271 r. Mściwoj II nakazał rozebranie umocnień miasta. Ponownie zbudowano je po ponad 20 latach za zgodą Przemysła II, po czym całkowicie zburzyli je Krzyżacy¹⁹. Należy więc liczyć się z tym, że w ciągu kilkudziesięciu lat granice siedliska miejskiego mogły ulec przesunięciu.

III. Gdański miejski zespół osadniczy w XIV w.

Ukształtowany w XIV w. gdański miejski zespół osadniczy składał się z Głównego Miasta, Starego Miasta, Młodego Miasta i Osieka.

fikat uznano przywilej konfirmacyjny Świętopełka dla cystersów oliwskich z 9 sierpnia 1235 r., z tzw. klauzulą lokacyjną zapowiadającą powstanie miasta na prawie niemieckim (PU nr 51), jak też przywilej Świętopełka dla kościoła św. Wojciecha pod Dębem koło Gdańska z 1236 r., ze wzmianką o tabernach *in civitate* (PU nr 54); zob. G. Labuda, *Geneza miasta na prawie lubeckim w Gdańsku*, „Kw.HKM”, R. XXIX, 1981, nr 1, s. 60–73; H. Lingenberg, *Die Anfänge...*, s. 65–109.

¹³ PU, nr 250.

¹⁴ P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. IV, Danzig 1918 (dalej cyt.: UBD), nr 59. O terminie *castrum* zob. H. Samsonowicz, *Tło gospodarcze wydarzeń 1308 roku na Pomorzu Gdańskim*, „Przegl. Hist.”, t. 56, 1965, z. 2, s. 204–205.

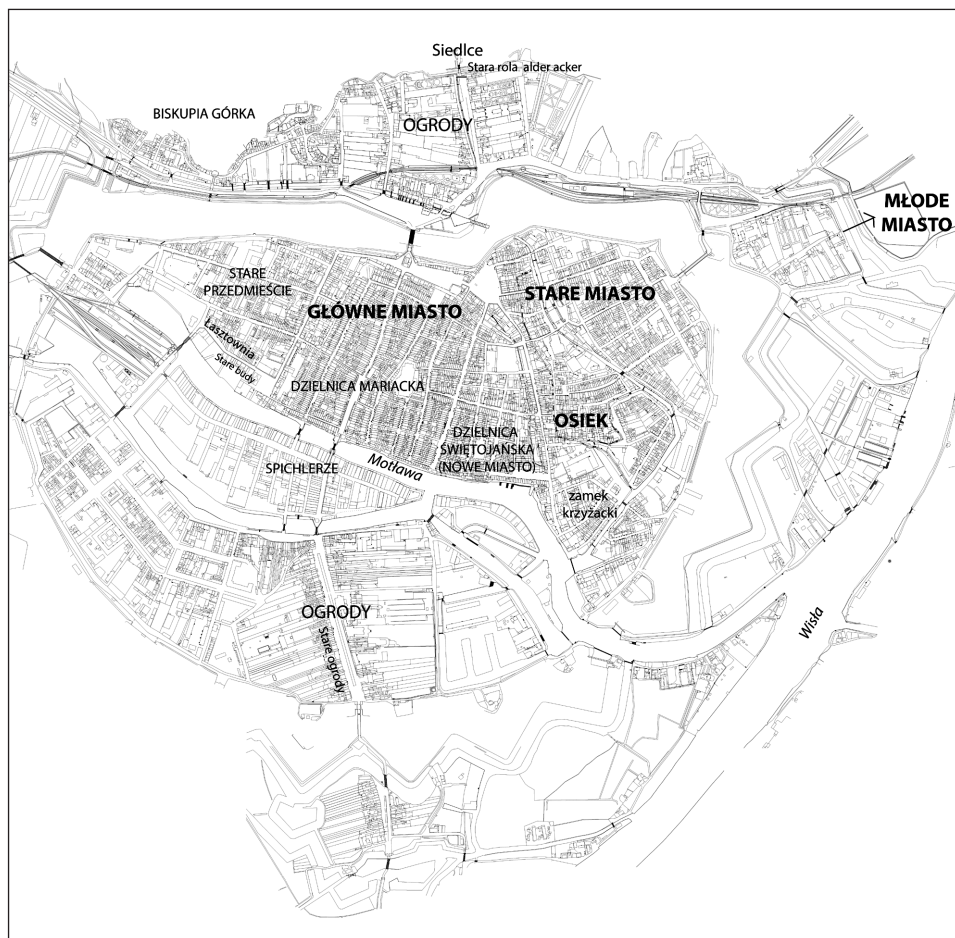
¹⁵ B. Kościński, H. Paner, *Nowe wyniki datowania grodu gdańskiego — stanowisko I (wyk. I–V)*, [w:] *XIV Sesja Pomoroznawcza*, t. 2: *Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Gdańsk 2005, s. 32, 34, 38, 40.

¹⁶ UBD nr 68; *Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. I. Janosz-Biskupowa, K. Ciesielska, Poznań–Toruń 1987 (dalej cyt.: KKG), nr 31.

¹⁷ Zob. W. Długokęcki, *Hanza a Gdańsk na przełomie XIII i XIV wieku*, [w:] *Rzeź Gdańska...*, s. 38–40, 42.

¹⁸ Zob. H. Lingenberg, *Die Anfänge...*, s. 284–298, szczególnie s. 289–292.

¹⁹ Według *Rocznika kapituły poznańskiej*, wyd. B. Kürbis, MPH, s.n. t. VI, Warszawa 1962, s. 49 (wpis pod datą 1271 r.), miasto w Gdańsku było *fortissimis fossatis vallata*. Po przybyciu na Pomorze po śmierci Mściwoja II, Przemysł II *civitatem Gdańczk plancis munire procuravit* (*Chronica Olivenses*, wyd. W. Kętrzyński, MPH, t. VI, Warszawa 1962, s. 315), Krzyżacy zaś *munitionem civitatis penitus destruxerunt* (tamże, s. 319).

Ryc. 2. Wybrane obiekty na terenie Starego Miasta w Gdańsku w XIV–XV w.

Fig. 2. Selected buildings in the Old Town of Gdańsk in the 14th–15th centuries

Miasto nad Motławą nazywane był najpierw „miastem w Gdańsku” (1328 r.) „naszym miastem w Gdańsku” (1333 r.) lub „miastem Gdańsk” (1332 r.)²⁰. Określano je w ten sposób także w latach czterdziestych–sześćdziesiątych XIV w. Pisano również o „mieszczanach” czy „rajcach (z) Gdańska”²¹. W chwili powstania ośrodka miejskiego na Starym Mieście ośrodki nad Motławą zaczęto nazywać Nowym Miastem²², ostatecznie zaś od początku XV w. weszła w użycie nazwa Rechtstadt, którą tłumaczymy jako Główne lub Praw(n)e Miasto²³.

²⁰ UBD, nr 70 (*de staat tho Dantzeke*), 73 (*consules Dancz civitatis*), 74 (*in Gedanczk civitate nostra*).

²¹ UBD, nr 76,77, 78 (*borger von Danzik*, 1342 r.), 79 (*cives Gedanenses*, 1344 r.), 81 (*rahtmanne von Dantzic*, 1346 r.), 83 (*ecclesia [kościół Mariacki] in civitate Danck*, 1347 r.), 84 (*stat czu Danczk*), 86 (*vor der stat to Dantzck*, 1352 r.), 87 (*consules civitatis Danczk*, 1352 r.), 88 (*cives de Danczk*, 1356 r.).

²² Po raz pierwszy w przywileju dla Młodego Miasta w 1380 r.: *die nuwe stad*; UBD, nr 101; KKG, nr 11.

²³ W skardze prepozyta szpitala św. Elżbiety z września–października 1410 r. wzmiankowane były: *jungen, alten, rechten stat* Gdańsk; Geheimes Statsarchiv Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Ordensbriefarchiv nr 1390. Zob. też P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. I, Danzig 1913, s. 51.

Z 1356 r. pochodzi informacja o mieszczanach (*cives*) „starego miasta Gdańsk”²⁴, ale jej znaczenie jest przedmiotem kontrowersji (o czym niżej). W 1365 r. wzmiankowani byli mieszkańcy Starego Miasta i inni lubiący tu mieszkać wierni ludzie zakonu krzyżackiego²⁵. Regularnie miano to zaczęło występować od lat siedemdziesiątych XIV w., gdy w wyniku ewolucyjnego rozwoju, za zgodą Krzyżaków, pojawiły się władze samorządowe: burmistrz, rajcy i ławnicy (1377 r.)²⁶. Nazwa „Altstadt” pojawiła się m.in. we wznowionym w 1379 r. przywileju dla podgdańskiej wsi Schonwiese (zaginiona). Wystawił go około 1330 r. komtur Albrecht von Ore (1329–1331), w związku z nadaniem dziesięciny z gruntów tej wsi „na chwałę Bogu i dla uczczenia kaplicy św. Katarzyny na starym mieście Gdańsku”²⁷. Część badaczy uważa, że tego fragmentu w dokumencie Albrechta nie było. Pogląd ten jest jednak nieuzasadniony²⁸. Można przyjąć, że pierwsza wzmianka o starym mieście (Starym Mieście) w Gdańsku pochodzi z około 1330 r., nawet jeśli następna znana jest dopiero z roku 1365²⁹.

Nazwa „Hakelwerk” czyli Osiek na oznaczenie miejsca zamieszkałego przez rybaków pojawiła się pierwszy raz w 1348 r. Oznacza ona miejsce otoczone przez drewniane umocnienia w formie płotu lub palisady³⁰. Natomiast określenia „Jungstadt” — Młode Miasto, osiedla miejskiego położonego w niewielkiej odległości na północ od pozostałych członów aglomeracji, używano od chwili lokacji w 1380 r. aż do zniszczenia w 1455 r.³¹

IV. Znaczenie terminu „stare miasto”

W początkowej fazie trwającej już sto kilkadziesiąt lat naukowej dyskusji o położeniu pierwszego miasta lokacyjnego w Gdańsku ważną rolę odegrało przekonanie, że o jego umiejscowieniu może świadczyć nazwa „Altstadt”. Już T. Hirsch stwierdził, że najprościej ją wyjaśnić przyjmując, że Stare Miasto Gdańsk rozwinęło się na ruinach miasta samorządowego sprzed 1308 r.³² Taki też

²⁴ UBD nr 88; *Preussisches Urkundenbuch*, V, 1, wyd. K. Conrad, Marburg 1969 (dalej cyt.: PUB), nr 480–481.

²⁵ PUB, VI, 1, wyd. K. Conrad, Marburg 1986, nr 343.

²⁶ Zob. J. Kaufmann, *Studien zur Geschichte der Altstadt Danzig*, ZWG, 55, 1913, s. 79–85; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 227–229; *Historia Gdańska*, t. I: *do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1985, s. 358–361.

²⁷ *Gothe czu lobe und czu eren sente Katherynnen capelle uff der aldenstadt Danczk [...]* miarkę żyta i miarkę owsa *vor den czenden*; KKG nr 53; UBD, nr 72; PUB, Bd. II, wyd. M. Hein, E. Maschke, Königsberg Pr. 1932, nr 743, s. 492.

²⁸ Sformułowali go wydawcy kodeksu pruskiego uważając, że fragment ten pojawił się dopiero w dokumencie wznowionym. Tak też M. Biskup, *Historia Gdańska*, t. I, s. 359, przyp. 63 i J. Zdrenka, *Glówne, Stare i Młode Miasto Gdańsk i ich patrycjat w latach 1342–1525*, Toruń 1992, s. 22, przyp. 70. Niesłuszność tego poglądu wykazał P. Kriedte, *Die Herrschaft der Bischöfe von Wloclawek in Pommerellen von den Anfängen bis zum Jahre 1409*, Göttingen 1974, s. 311, przyp. 50. Nadanie komtura dotyczyło dziesięciny, nie zaś tacy (mesznego), gdyż nastąpiło jeszcze przed zawarciem przez Zakon układu z biskupem wrocławskim w 1330 r., a w początkach XV w. Schonwiese brak w wykazie wsi, które płaciły dziesięcinę biskupowi. Innym argumentem przemawiającym za tym, że pochodzi on z pierwszego dokumentu dla Schonwiese, jest nazwanie kościoła św. Katarzyny kaplicą, co w 1379 r. byłoby już chyba anachronizmem. Pogląd A. Zbińskiego, *Port gdański na tle miasta w X–XIII wieku*, Gdańsk 1964, s. 362, że termin Stare Miasto pojawił się po raz pierwszy w dokumencie wielkiego mistrza Zygfrida von Feuchtwangena z lat 1303–1310, jest nieporozumieniem. Zob. K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 54–55.

²⁹ Tak też przyjmował P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. I, s. 50; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 109.

³⁰ UBD, nr 85; PUB, IV, wyd. H. Koeppen, Marburg 1960, nr 347: *dy Polene us deme Hachilwerke*; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 221.

³¹ UBD, nr 101; KKG, nr 12. Zob. *Księga rady Młodego Miasta Gdańska 1400, 1404–1455 [1458–1459]*, wyd. K. Kopiński, P. Oliński, [w:] *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*, wyd. ci sami, Toruń 2008 (dalej cyt.: KRMMG).

³² T. Hirsch, *Handels- und Gewerbegeschichte Danzigs unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Leipzig 1858, s. 9–10.

pogląd reprezentował P. Simson³³. Natomiast W. Stephan, który umiejscawiał je na Głównym Mieście, zwracał uwagę, że terminem „Stare Miasto” obejmowano nie tylko teren należący do powstałej tu w ciągu XIV w. gminy niemieckiej, ale też tereny Osieka, na co wskazuje zaliczenie do Starego Miasta końcowego odcinka ul. Burgstrasse (obecnie Podwale Staromiejskie). Dla określenia wyłącznie niemieckiego osiedla powstałego w XIV w. używano jego zdaniem specjalnego terminu: „przedmieście koło [szpitala] św. Jerzego”³⁴.

Rozwijający te poglądy (w polemice z E. Carstennem³⁵) E. Keyser³⁶ wskazał m.in. na określanie mianem „stare miasto” słowiańskich podgrodzi w opozycji do miast lokacyjnych, jak to było w Słupsku (osiedle na prawym brzegu Słupi)³⁷ i Kołobrzegu (obecnie Budzistowo)³⁸. Także w Gdańsku stosowano tę nazwę do słowiańskiego podgrodzia, a następnie przeniesiono ją na powstałe w ciągu XIV w. niemieckie osiedle miejskie przy kościele św. Katarzyny. Stąd, według niego, powstało błędne mniemanie, że nazwa ta odnosi się do miejsca, w którym było książęce miasto samorządowe³⁹.

Niewątpliwie można wskazać szereg innych przykładów potwierdzających, że stary ośrodek przedlokacyjny po lokacji nowego ośrodka zaczyna być nazywany „starym miastem”⁴⁰. Jednak określenie to mogło odnosić się także do lokacyjnych osiedli miejskich, które po pewnym czasie z jakichś powodów utraciły funkcje miejskie na rzecz innych ośrodków. Najbardziej oczywisty jest przykład lokowanego w 1253 r. Śremu. Po translokacji miasta na prawy brzeg Warty w 1393 r., osiedle lewobrzeżne już w 1432 r. zaczęto nazywać „starym miastem”⁴¹.

Określenie „stare miasto” odnosi się też do osiedli miejskich powstałych w rezultacie tzw. pierwszych lokacji⁴². Za prawdopodobną uważa się lokację Śródkki na prawym brzegu Warty. Gdy w 1253 r. doszło do lokacji Poznania po drugiej stronie rzeki i przeniesienia części jej ludności do nowego ośrodka, Śródkka w końcu XIII w. przeszła w ręce Kościoła i zaczęła być

³³ P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. I, s. 50: *Der hier zuerst auftretende Name erklärt sich leicht als die Stätte, auf der die alte Stadt gelegen hatte.*

³⁴ W. Stephan, *Die Strassennamen Danzigs*, Danzig 1910, s. 8–9: *suburbium prope sanctum Georgium.*

³⁵ E. Carstenn, *Alt- und Rechtstadt Danzig (Besprechung von Keyser, Erich, „Die Entstehung von Danzig“, Danzig 1924. A.W. Kafemann), „Elbinger Jahrbuch”*, t. 4, 1924, s. 171–183; tenże, *Schlusswort*, tamże, t. 5/6, 1927, s. 184–185.

³⁶ E. Keyser, *Rechtstadt und Altstadt Danzig. Eine Entgegnung*, „Elbinger Jahrbuch”, t. 5/6, 1927, s. 167–184. Zob. też: tenże, *Die Besiedlung...*, s. 155; tenże, *Die Legende von der Zerstörung Danzigs im Jahre 1308*, ZWG, 59, 1919, s. 176.

³⁷ B. Popielas–Szultka, *Początki i lokacje miast na Pomorzu Sławięsko-Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk 1990, s. 39–40 i ryc. 2.

³⁸ L. Leciejewicz, M. Rębkowski, *Kołobrzeg. Średniowieczne miasto nad Bałtykiem*, Kołobrzeg 2000, s. 83.

³⁹ Do tych poglądów nawiązał też A. Zbiński, op. cit., s. 362–363, myląc jednak „stare miasta” przedlokacyjne ze „starymi miastami” lokacyjnymi.

⁴⁰ T. Lalik, *Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację: schyłek XII i początek XIII wieku*, [w:] tenże, *Studia średniowieczne*, wybr. i oprac. S. Trawkowski, Warszawa 2006, s. 227–234; F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, [w:] tenże, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013, s. 7, 16; A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej w Środkowej Europie do połowy XIII wieku (Słowiańszczyzna Zachodnia)*, Warszawa–Poznań 1974, s. 220; J.M. Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1987, s. 49–50, 65–68.

⁴¹ *Dzieje Śremu*, red. S. Chmielewski, Warszawa–Poznań 1972, s. 27–37, przyp. 55. Zob. też *Dzieje Śremu*, red. M. Rezler, Poznań 2003, s. 28–33, 70, 72.

⁴² Zob. J. Piekalski, *Przemiany topografii miast Europy Środkowej w XII–XIII wieku. Aktualne problemy badawcze*, [w:] *Civitas Cholbergensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2005, s. 74–75.

nazywana „starym miastem”⁴³. Przyjmuje się również, że za panowania Leszka Białego nastąpiła lokacja Sandomierza. Miasto zostało zniszczone w czasie najazdu mongolskiego w 1259 r. W 1286 r. doszło do jego ponownej lokacji i przeniesienia w nowe miejsce. Obszar pierwszej lokacji nazywany był przedmieściem lub Starym Miastem⁴⁴.

Osobliwy jest przykład Włocławka. Od około połowy XIII w. funkcjonowały tu dwa miasta: *civitas cathedralis* i *civitas Theutonicalis* (1255 r.). Miasto niemieckie zostało zniszczone przez Krzyżaków w 1329 r., a w 1339 r. zostało lokowane nowe w innym miejscu. Długosz to pierwsze zniszczone miasto lokacyjne nazywa „starym miastem”, chociaż w 1329 r. określano tak jeszcze miasto katedralne⁴⁵.

Zebrane przykłady wskazują, że nie można a priori wykluczyć, iż w Gdańsku nazwa *alte stadt* nie mogła odnosić się do pierwszego miasta lokacyjnego, które utraciło prawa samorządowe. Określenia „miasto” i „stare miasto” dla dwóch różnych członów aglomeracji gdańskiej pojawiły się około 1330 r. Dopóki „stare miasto” Gdańsk nie otrzymało uprawnień samorządowych w latach siedemdziesiątych XIV w., to ośrodek nad Motławą nazywany był „miastem” Gdańsk, zaś przy jego nazwie nie pojawiało się żadne dodatkowe określenie. Tylko więc on posiadał prawa miejskie.

Słowo „stary” (łac. *antiquus*, niem. *alt*) nie jest jednoznaczne. Może ono oznaczać coś istniejącego od dawna, służyć na określenie wieku, ale też odnosić się do czegoś byłego, poprzedniego, a już nieistniejącego⁴⁶. Formalnie więc rozumienie terminu „stare miasto Gdańsk” pozostaje niejednoznaczne. Jeśli jednak wziąć pod uwagę, że w XIII–początkach XIV w. w źródłach występuje stale tylko jedno miasto (*civitas, stadt*) bez żadnych dodatkowych określeń, przez co rozumieć trzeba miasto lokacyjne, a około roku 1330 „miasto” nad Motławą i „stare miasto” wokół kościoła św. Katarzyny, to to drugie należy traktować zapewne jako byłe, uprzednie, już nieistniejące w sensie prawnym miasto⁴⁷.

V. Analiza dokumentu z 1356 r.

Ważne znaczenie dla ustalenia, czym było i gdzie było „stare miasto” w Gdańsku, ma interpretacja umowy między biskupem Maciejem a miastem Gdańsk z 11 listopada 1356 r. Zachowała się ona w dwóch egzemplarzach: biskupa i kapituły (oryginał) oraz wielkiego mistrza (kopia)⁴⁸. Biskup oświadczył, że między nim a wielkim mistrzem z powodu mieszczan gdańskich, a ściślej łąk i zarośli położonych przy Gdańsku, od wielu lat trwał spór⁴⁹. Chcąc doprowadzić

⁴³ A. Rogalanka, *Lokacja miasta na lewym brzegu Warty w 1253 r.*, [w:] *Dzieje Poznania do roku 1793*, red. J. Topolski, Warszawa–Poznań 1988, s. 148–151; T. Jurek, *Przebieg lokacji Poznania*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kuratowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 175.

⁴⁴ T. Lalik, op. cit., s. 229.

⁴⁵ J. Bieniak, *Powstanie miasta samorządowego — najstarsze lokacje miejskie*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. I: *Od początków do 1918 roku*, Włocławek 1999, s. 96–107, 117. Zob. też B. Zgłobicki, *Miasta lokacyjne w średniowiecznym Włocławku*, [w:] *Pogranicze polsko-pruskie i krzyżackie (II)*, red. K. Grążawski, Włocławek–Brodnica 2007, s. 287–350, gdzie próba rekonstrukcji przestrzennej pierwszego miasta lokacyjnego.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 8, Warszawa 1966, s. 723–725; M. Heyne, *Deutsches Wörterbuch*, Bd. I: A–G, Leipzig 1890, szp. 68–69; *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I: A–B, red. M. Plezia, Wrocław–Kraków–Warszawa 1953–1958, szp. 584–586, gdzie podano następujące znaczenia: stary, dawny, od dawna istniejący; były, poprzedni; dostojny, ważny, czcigodny.

⁴⁷ Por. E. Carstenn, *Alt- und Rechtstadt Danzig...*, s. 174–175, który przywiązuje dużą wagę do nazwania w dokumencie krzyżackim z 1333 r. (UBD, nr 74) miasta nad Motławą „naszym (tj. krzyżackim) miastem”. Zob. replikę E. Keysera, *Alt- und Rechtstadt Danzig. Entgegnung...*, s. 178–179, oraz komentarz E. Carstenna, *Schlusswort...*, s. 185.

⁴⁸ PUB, V, 1, nr 480, 481.

⁴⁹ Tamże: *propter cives de Danczk propter quedam prata et rubeta civitati Danczk adiacenta annis retro actis multipliciter dissensionis ac discordie emerisset.*

do zgody stron potwierdził ustalone i opisane granice swoich dóbr z miastem, a także wspomniał, że dokumenty mieszczan starego miasta Gdańsk, lub też jeśli będą jakieś inne na te łąki i zarośla, nadane niegdyś poprzednikom biskupa, tracą swoją moc; biskup i kapituła zrzekają się tychże dokumentów i kroków prawnych, jeśli na ich podstawie „im” (*eis*) coś przysługiwałoby teraz lub mogłoby przysługiwać w przyszłości⁵⁰.

Zgodnie ze swoim mniemaniem o ciągłości przestrzenno-prawnej między lokacyjnym miastem z XIII w. a Głównym Miastem z czasów krzyżackich, Keyser uważa, że owe dokumenty zostały wystawione przed 1308 r. przez mieszczan tegoż miasta, a nazwanie go w 1356 r. „starym miastem” (*antiqua civitas*) tłumaczy jego rozszerzeniem o dzielnicę świętojańską, zwaną „nowym miastem”, a także innymi zmianami topograficznymi, które zaszły po roku 1342. Dalej tenże badacz twierdzi, że byłoby całkowicie niezrozumiałe, jak biskup Maciej — na podstawie dokumentów, które niegdyś zostały przekazane jednemu z jego poprzedników (rzekomo) przez mieszkańców ośrodka przy kościele św. Katarzyny — właśnie w 1356 r. uznał roszczenia prawne Głównego Miasta. Najpewniej, sądzi Keyser, w XIII w. doszło do jakiejś regulacji kwestii własnościowych między nieznanym z imienia biskupem a mieszczanami miasta nad Motławą, a już po 1308 r. — do konfliktu rozstrzygniętego w 1356 r. rezygnacją przez biskupa Macieja ze spornych terenów. Argumenty te zostały przez niego powtórzone w ostatniej, już pośmiertnie wydanej pracy o historii Gdańska⁵¹.

Wagę tego zagadnienia dobrze oddaje komentarz K. Jasińskiego, który stwierdził: „Gdyby [...] wzmianka ta była [...] określeniem topograficznym, oznaczającym Stare Miasto [koło św. Katarzyny], wówczas mielibyśmy sporną kwestię lokalizacji miasta na prawie lubeckim w okresie przedkrzyżackim definitywnie rozstrzygniętą na niekorzyść Głównego Miasta, ponieważ *littere civium antique civitatis Danczk* mogły być wystawione tylko przez mieszczan na prawie lubeckim”, skoro „z treści wynika, że wspomniane dokumenty musiały pochodzić z okresu przedkrzyżackiego”. Następnie K. Jasiński pisze: „E. Keyser, który za wszelką cenę starał się udowodnić lokowanie Głównego Miasta na prawie lubeckim przez Świętopelka, przyjął tym razem wykładnię nie topograficzną, lecz chronologiczną”⁵². Sam Keyser wyraźnie stwierdza, że ponieważ nazwy *antiqua civitas* używano w XIV w. w odniesieniu do osiedla przy kościele św. Katarzyny, to (z wyżej wspomnianych już względów) zwrot ten z dokumentu 1356 r. należy tłumaczyć: „starsze, wcześniej istniejące miasto”, a więc bez wiązania z określonym położeniem. Kontekst wskazuje jednak, że jego kontynuacją jest Główne Miasto⁵³.

Istotnie, połączenie w dokumencie z 1356 r. mieszczan wystawiających dokumenty w XIII w., z określeniem topograficznym używanym w XIV w. (już około 1330 r.) wydaje się niezrozumiałe. Można by przyjąć, że zwrotu tego użyto w znaczeniu „mieszczanie zamieszkujący niegdyś obecne Stare Miasto Gdańsk”, a więc drugi człon jako nazwę własną, nie zaś apelatyw. Takie rozwiązanie wydaje się jednak sztuczne. Natomiast za uprawnione można uznać tłumaczenie *antiqua civitas Danczk* jako „byłe, poprzednie (lokacyjne) miasto Gdańsk”.

⁵⁰ Tamże: *et quod littere civium antique civitatis Danczk vel si que alie fuerint, super eisdem pratis et rubetis aliquando ecclesie nostre seu nostris precesoribus, episcopis Wladislaviensibus, donate et tradite, deinceps nullius esse debeant valetudinis seu momenti, ita quod nos episcopus Wladislaviensis cum capitulo nostro predicto exnunc renunciamus eisdem litteris ac omni iuris suffragio, si quod virtute ipsarum eis in presenti competet vel posset competere in futurum (und das die brive der Bürger der Aldenstadt Danczike, adir zo etzliche andere weren über dieselbigen wesen und büsche unser kirchen adir unseren vorfaren Bischofe zu Leslow etwan gegeben und überreicht, hynfürder keyner kraft und achtunge seyn sullen, zo das wyr Bisschoff von Leslow myt unserem capitel vorgesagt als denn derselbigen Briffe und alles behelfs des Rechts vorzien, so in kraft derselbigen inen in Kegenwertigkeit zu queme adir in künftigen zeiten zukommen mochte; tłumaczenie na język niemiecki z pierwszej połowy XVI w., za: E. Keyser, *Rechtstadt und Altstadt Danzig...*, s. 174).*

⁵¹ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 111, 307.

⁵² K. Jasiński, *Z problematyki...*, s. 55 i przyp. 113.

⁵³ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 111.

Czy jednak na tej podstawie, uznając za słuszną w tym przypadku interpretację chronologiczną, można wnosić, że w świetle dokumentu z 11 listopada 1356 r. to „byłe miasto” lokacyjne położone być musiało na terenie krzyżackiego Głównego Miasta? Wysunięty przez E. Keysera argument, mający przemawiać za użyciem dwóch różnych nazw w odniesieniu do tej samej w gruncie rzeczy osoby prawnej — to znaczy przemiany topograficzne związane z powstaniem dzielnicy świętojańskiej — nie przekonuje, gdyż w istocie chodziło tylko o rozszerzenie siedliska miejskiego w kierunku północnym⁵⁴. Przede wszystkim jednak przedstawianie ugody jako wyniku sporu granicznego tych samych podmiotów prawnych (miasta i biskupa) o łąki i zarosła, który sięgął XIII w., nie jest słuszne. Wniosek taki można by wyciągnąć z ostatniego zdania zacytowanego fragmentu dokumentu biskupa, zaczynającego się od frazy: „jeżeli na podstawie tychże dokumentów im [!] obecnie coś przysługiwałoby lub mogłoby przysługiwać w przyszłości”⁵⁵, przeciwstawiając go zdaniu poprzedniemu: „to my biskup włocławski z naszą kapitułą teraz z tychże dokumentów i żądań prawnych rezygnujemy”⁵⁶. Zaimek *eis* — im, E. Keyser uznał zapewne za odnoszący się do mieszczan gdańskich, co w przeciwieństwie do *nos* — my tzn. biskup i kapituła ze zdania poprzedniego mogłoby wskazywać, że to rzeczywiście mieszczanie głównomiejscy byli prawnie spadkobiercami ewentualnych roszczeń obecnie lub w przyszłości wynikających z unieważnianych dokumentów. Najpewniej jednak doszło do pomyłki i zamiast *eis* powinno być *nobis*, tzn. biskupowi i kapitule, bowiem to biskup i kapituła, co jest logiczne, zrzekają się tego, co na podstawie tych dokumentów do nich jeszcze należy lub mogłoby należeć⁵⁷.

Odrzucam zatem argumenty Keysera w sprawie tożsamości „byłego (uprzedniego) miasta Gdańsk” wzmiankowanego w dokumencie z 11 listopada 1356 r. z krzyżackim Głównym Miastem. Użycie w tymże dokumencie określenia *antiqua civitas* Gdańsk w znaczeniu chronologicznym nie wyklucza jego położenia na terenie „starego miasta”, przy kościele św. Katarzyny.

VI. Granice posiadłości ziemskich pomorskiego miasta samorządowego i Głównego Miasta Gdańska

Wiadomo na pewno, że książęce miasto samorządowe posiadało do 1277 r. łąki na Mierzei Wiślanej, na zachód od obecnych Stogów, a więc na przeciwnym brzegu Wisły, które zostały mu nadane (bez bliższego określenia czasu) przez księcia Świętopełka, kiedy tenże nadał miastu Gdańsk posiadłości ziemskie (*civitati Gdanensi contulit libertatem*)⁵⁸. Była to zapewne najbardziej oddalona od jego siedziska część patrymonium miasta na północnym wschodzie. Implikuje to przypuszczenie, że mogło ono także posiadać dobra ziemskie na Żuławach między Wisłą a końcowym odcinkiem Motławy, to jest tereny późniejszych Długich Ogrodów.

⁵⁴ E. Carstenn, *Alt- und Rechtstadt Danzig...*, s. 175–176, zwraca słusznie uwagę, że jeśli głównomiejskie miasto krzyżackie przestrzennie i prawnie było spadkobiercą miasta pomorskiego, to nie było żadnego powodu, aby pisać, że chodzi o darowiznę „starego miasta Gdańsk”, a wystarczyło napisać, że pochodzi ona od współczesnych dokumentowi *cives de Danzck*.

⁵⁵ PUB, V, 1, nr 480, 481: *si quod virtute ipsarum eis in presenti competeret vel posset competere in futurum (so in kraft derselbigen inen in Kegenwertigkeit zu queme adir in künftigen zeiten zukommen mochte)*.

⁵⁶ Tamże: *ita quod nos episcopus Wladislaviensis cum capitulo nostro predicto exnunc renunciamus eisdem litteris ac omni iuris suffragio (zo das wyr Bisschoff von Leslow myt unserem capitel vorgesagt als denn derselbigen Briffe und alles behelfs des Rechts vorzien)*.

⁵⁷ Zwraca na to uwagę P. Kriedte, op. cit., s. 205, przyp. 28, który jednak uważa, że określenie „stare miasto” odnosi się do słowiańskiego podgrodzia. Osiedle to nie miało jednak autonomii prawnej i nie mogło wystawiać dokumentów.

⁵⁸ PU, nr 289; H. Frederichs, *Die Gründung der Stadt Danzig*, „Hansische Geschichtsblätter”, 61, 1937, s. 141–142 i przyp. 4 (*libertas = Stadtfreiheit*). Określenie *libertas* na oznaczenie dóbr ziemskich nadanych miastu występuje też w przywileju księcia Sambora II dla Tczewa z 1260 r.; PU, nr 185. O położeniu tychże łąk zob. W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana od XIII do połowy XV wieku (1454 r.)*, Gdańsk 1996, s. 63–65.

Jeśli mieszczanie miasta lokacyjnego („starego miasta Gdańsk” z dokumentu z 1356 r.) mogli przed 1308 r. zrezygnować na rzecz biskupa włocławskiego z łąk i zarośli graniczących z jego dobrami w Biskupiej Górze, to znaczy, że w tej okolicy znajdowała się (południowa, południowo-zachodnia) granica ich posiadłości.

Na północy dobra ziemskie miasta lokacyjnego dochodziły zapewne do potoku Strzyża, który (obecnie na znacznej długości skanalizowany) płynie z zachodu na wschód i uchodzi do Wisły na wysokości ul. Swojskiej i Wiślanej. W wyniku nadań książęcych ciek ten przeszedł ostatecznie wraz z większością położonych nad nim młynów w posiadanie klasztoru oliwskiego. Natomiast w latach sześćdziesiątych XIII w. znajdowały się tu młyny zbożowe należące do mieszczan gdańskich: Arnolda (1261 r.), nazwanego w 1263 r. „starym” tj. byłym sołtysem, jak też Gotfryda de Wirceburk (z Würzburga) i Jana de Rechiz (skąd?). W 1261 r. książę Świętopełk nadał Gotfrydowi i Janowi dziedziczne prawo do założenia młyna nad Strzyżą poniżej młyna Arnolda, jak też drugiego, położonego powyżej młyna należącego do cystersów oliwskich, z trzyletnią wolnizną, za określony czynsz. Z kolei w 1263 r. młyn Arnolda *in Vreist*, tj. we Wrzeszczu, kupił klasztor w Oliwie. Najpewniej znajdował się on między pierwszym (dolnym) młynem Gotfryda i Jana a młynem oliwskim, powyżej którego był drugi młyn tychże dwóch mieszczan⁵⁹.

W 1283 r. książę Mściwoj II nadał cystersom młyny na Strzyży, obecne i przyszłe, jak też m.in. „miejsce na młyn przy brodzie w kierunku Gdańska koło wsi Wrzeszcz” (*locum molendini in vado versus Gdanck prope villam Vriest*). To miejsce pod młyn można prawdopodobnie identyfikować z pierwszym miejscem pod budowę młyna, które otrzymali Gotfryd i Jan⁶⁰. Książę nadał im wówczas (1261 r.) także „pola między dwoma rowami dla pożytku tychże młynów” (*agros inter duo fossata pro utilitate molendinorum*). W dolnym biegu Strzyży wpływają do niej dwa ciek, obecnie właściwie skanalizowane: jeden (bez nazwy własnej) płynący z Jaśkowej Doliny i uchodzący do Strzyży przy ul. Wajdeloty, drugi — Potok Królewski, biegnący z Królewskiej Doliny i wpływający do Strzyży w okolicy ul. Konrada Leczkowa⁶¹. Z confirmacji posiadłości Oliwy w 1342 r. wynika, że pierwszy młyn należał do klasztoru wraz ze stawem i dworem, zaś o polach między dwoma rowami już nie wspomniano⁶². Niewykluczone, że mieszczanie utracili je razem z młynami, w związku z poparciem przez miasto Brandenburgii na początku lat siedemdziesiątych XIII w.

Granice patrymonium Głównego Miasta znane z przywileju wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode z 5 VII 1378 r., który jest odnowieniem przywileju nadanego przez wielkiego mistrza Ludolfa Königa (1342 r.)⁶³, zostały precyzyjnie określone tylko na Żuławach (biegną wzdłuż cieków wodnych), od południa i zachodu zaś bardzo ogólnie. Jak już wspomniano, dokładną delimitację z dobrami biskupa przeprowadzono w 1356 r.⁶⁴ Nie określono jej na odcinku z wsią Siedlce, jak też ze Starym Miastem, rozstrzygając jedynie sprawę własności pewnych gruntów („stara rola”, błonie)⁶⁵.

⁵⁹ PU, nr 189, 202; R. Kubicki, *Młyny zbożowe i przemysłowe w dobrach cystersów z Oliwy do początku XVII wieku*, „Cistercium Mater Nostra”, nr IV, 2010, s. 94–97, rys. 2, s. 115, poz. 5.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ J. Stankiewicz, B. Szermer, *Gdańsk. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa 1959, s. 155 (plan Strzyży).

⁶² PUB, III, 2, wyd. H. Koeppen, Marburg 1958, nr 490, s. 357.

⁶³ UBD, nr 97; KKG nr 11: na prośbę rajców i mieszkańców miasta Gdańsk wielki mistrz *en ere alde hantveste obir dy stad czu Danczk, dy en brudir Ludolff Konig, unser vorfar [...], gegeben hatte*, odnowił (*vor-nuwet*) *durch merklicher und redelicher sache willen*. Sporna jest data wystawienia pierwszego przywileju, jego charakter, oraz jakie regulacje zostały przejęte ze starego przywileju do nowego, jakie zaś pojawiły się po raz pierwszy. Zob. PUB, III, 2, nr 489; J. Zdrenka, *Główne, Stare i Młode Miasto...*, s. 11–13. Przyjmuje, że wystawiono go w 1342 r.

⁶⁴ Zob. E. Keyser, *Die Entstehung von Danzig*, Danzig 1924, s. 24.

⁶⁵ UBD, nr 97; KKG, nr 11.

W latach trzydziestych XV w. na odcinku zachodnim doszło do sporu granicznego między Głównym Miastem a Zakonem. Władze Gdańska nakazały rozebrać karczmę, na którą aktualny właściciel i jego ojciec posiadali przywilej komtura gdańskiego i płacili mu czynsz⁶⁶. Ze skargi miasta wynika, że karczma ta została zbudowana na „starej roli”⁶⁷. Do ugody doszło 27 IV 1440 r. „Raum” przy wsi Siedlce o powierzchni 4 mórg, gdzie stała karczma, wraz z nową i starą rolą aż do granic Siedlec, jak też obszar rozciągający się do winnicy (*Weyngarthen*), czyli okolic dzisiejszej ul. Zakopiańskiej, i wszystko między granicami dóbr biskupich i Suchanina aż do tychże granic miało stanowić własność miasta⁶⁸.

Ze względu na rolę Gdańska jako siedziby książęcej i wcześniejszy rozwój osadnictwa w bezpośrednim jej sąsiedztwie, stosunki własnościowe na obszarze nadanego miastu samorządowemu patrymonium ziemskiego były z pewnością skomplikowane i nie udało się tak „wykroić” jego granic, aby wewnątrz nie znalazły się obce podmioty (własność duchowna lub rycerska). Wyłączono je z pewnością spod miejskiej jurysdykcji, a być może zezwolono na ich wykup przez miasto. Taki sam problem pojawił się na obszarze „wolności” nadanej Głównemu Miastu. W przywileju z lat 1342/1378 Zakon potwierdził wszystkim niemieszczanom ich nieruchomości, jeśli będą mogli wykazać do nich prawa, a jednocześnie pozwolił miastu na ich wykupienie za zgodą właścicieli⁶⁹. Nie ulega wątpliwości, że dotyczy to także tytułów własności uzyskanych przed 1308 r.

W latach czterdziestych XIV w. dwukrotnie powoływano się na to postanowienie. Gdy w 1346 r. wielki mistrz rozstrzygał spór między rajcami a gminą, stwierdził, że aby go zakończyć będą oni trzymać się prawa miasta Chelмна. Postanowił też, że jeśli jakiś człowiek miał coś od dawna (*von aldir*) wewnątrz granic miasta i wolności, to ma to dalej posiadać, czy to mu przypadło przez dziedziczenie czy drogą kupna. Jeśli jednak byłoby to dla miasta niewygodne, to może ono tę nieruchomość za jego zgodą od niego odkupić, jak to zapisano *in der stat hantveste*⁷⁰. W 1348 r. doszło do ugody między mieszczanami a rycerzami Polakami i Prusami oraz Polakami z Osieka. Miasto musiało wykupić należące do nich a znajdujące się w granicach patrymonium łąki, zastoiska wodne i prawo do wyrębu drewna, które zajęło, a które prawnie do nich należały. Przy tej okazji przeczytano przywilej miasta (*dy hantveste*), w którym znalazło się następujące postanowienie: „Jeśli jakiś mąż lub niewiasta mieliby dobra wewnątrz wolności mieszczan, których posiadanie on lub ona prawnie mogliby wykazać, to powinni im mieszczanie pozostawić je lub wykupić za sprawiedliwą cenę”⁷¹.

Z ustalonego wyżej zasięgu patrymonium miasta książęcego i porównania go z granicami dóbr Głównego Miasta wynika, że najpewniej Główne Miasto przejęło jakąś jego część, szczególnie od wschodu, południa i zachodu. Byłoby więc uzasadnione poszukiwanie na tym obszarze relikwów wcześniejszych stosunków. Z drugiej strony, co ważniejsze, można analizować usytuowanie i charakter części składowych dóbr ziemskich Głównego Miasta, a także Starego Miasta, pod kątem ustalenia położenia siedliska miasta samorządowego sprzed 1308 r. Jeśli Główne Miasto było przestrzennie z nim tożsame, to powinny one stykać się bezpośrednio z linią jego umocnień (wyjąwszy kierunek północny — o czym niżej) i wykazywać ślady zaawansowanego już zagospodarowania i uporządkowania stosunków własnościowych. Z kolei

⁶⁶ Wynika to z listu wielkiego mistrza do władz Gdańska z 18 X 1434 r., Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt.: APG), 300D, 37, 116, który jednak nie podaje żadnych szczegółów topograficznych.

⁶⁷ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, XX. HA, Ordensfoliant 89b, k. 8v.

⁶⁸ UBD, nr 135. Za zgodą komtura karczma ta, położona koło Siedlec przy winnicy z 4 morgami pola (*mit vier morgen ackers bey der Schedelitz an den wyngarthen gelegen*), została sprzedana miastu za 15 grzywien; APG, 300D, 40, 68.

⁶⁹ UBD, nr 97, s. 56; KKG, nr 11, s. 12.

⁷⁰ PUB, IV, nr 53; UBD, nr 80.

⁷¹ PUB, IV, nr 347; UBD, nr 85.

posiadanie przez krzyżackie Stare Miasto Gdańsk własności i ekonomicznych uprawnień w bezpośrednim sąsiedztwie siedliska głównomiejskiego może nasuwać podejrzenie, że są one reliktem stosunków własnościowych sprzed 1308 r., i skłaniać do przypuszczenia, że centrum pomorskiego miasta samorządowego leżało przy kościele św. Katarzyny.

VII. Teren dzielnicy Świętojańskiej Głównego Miasta w XIII w.

Jak już wspomniano, tzw. dzielnica Świętojańska, położona między Motławą, ul. Szeroką a Podwalem Staromiejskim i Pańską, nazywana także przejściowo „nowym miastem”, została w latach czterdziestych XIV w. włączona do Głównego Miasta i stosunkowo szybko zasiedlona⁷².

Na jej zachodnim krańcu znajdował się klasztor dominikanów i kościół św. Mikołaja, który książę Świętopełk przekazał zakonnikom w 1226/1227 r.⁷³ Od czasów księcia Świętopełka dominikanie gdańscy oprócz działki (*area*), której położenie odpowiadało lokalizacji klasztoru i kościoła dominikańskiego w XIV w., posiadali też ogród, naprzeciw (*contra*) zaś ogrodu łąkę między dwoma bagiennymi rowami (*inter duo fossata vel duas paludes*) ciągnącą się na wschód (*versus orientem*), a więc do Motławy, gdzie mieli prawo do cumowania swoich statków (*accessum navium ipsorum*), zapewne rybackich, a to w związku z otrzymanymi dość szerokimi uprawnieniami rybołówczymi. Wszystkie te nieruchomości i uprawnienia potwierdził im w 1280 r. książę Mściwój II⁷⁴. Gdy w 1348 r. doszło ostatecznie do wyznaczenia granic działki dominikanów, to zrezygnowali oni na rzecz miasta z nieruchomości położonych poza nią (to znaczy zapewne ogrodu i łąki)⁷⁵.

Część badaczy uważa, że Świętopełk nadał dominikanom cały obszar na wschód od klasztoru, owe zaś dwa rowy identyfikuje z ciekami płynącymi wzdłuż ul. Szerokiej i Podwala Staromiejskiego⁷⁶. Jest to jednak nieprawdopodobne, gdyż w źródle wyraźnie mówi się o dwóch bagiennych rowach (zastoiskach), które można uznać za rowy graniczne. Wskazuje to jednocześnie, że granica znajdowała się na terenie podmokłym, a więc na wschód od późniejszej ul. Grobla IV–III.

W 1352 r. komtur gdański wraz z komturem zamkowym rozstrzygnął spór między rajcami głównomiejskimi a ludźmi (*homines*) zamieszkałymi „w bagnie wewnątrz grobli i Motławy” (*super paludem infra aggerem et Mutlaviam habitantes*). Zgodnie z decyzją wielkiego mistrza (Ludolfa Kōniga z 1342 r.?), owych ludzi zobowiązano do płacenia czynszu w wysokości zależnej od powierzchni działki⁷⁷. Wiadomo, że wzdłuż lewego (zachodniego) brzegu Motławy ciągnął się pas bagien, wspomniana zaś grobla jest identyczna z obecną ulicą Grobla IV–III, prowadzącą ze Starego do Głównego Miasta przez dzielnicę Świętojańską, gdyż w tej jego części ludzie ci mieszkali⁷⁸. W 1363 r. (11 VI) stwierdzono, że tutejszy kościół św. Jana jest filią kościoła św. Katarzyny, co pozwala przyjąć, że także wcześniej, przed budową kościoła filialnego, teren ten i mieszkający tu ludzie byli związani z tą parafią⁷⁹.

⁷² E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 182–192; Z. Maciakowska, *Kształtowanie się przestrzeni miejskiej Głównego Miasta Gdańska do początku XV wieku*, Gdańsk 2011, s. 56–57, 61–62, 82, 90–94.

⁷³ B. Możejko, B. Śliwiński, D. Kaczor, *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227–1835)*, Archeologia Gdańska, t. I, red. H. Paner, Gdańsk 2006, s. 139–160.

⁷⁴ PU, nr 315; UBD, nr 43.

⁷⁵ UBD, nr 84; PUB, IV, nr 333. Po wytyczeniu działki między ul. Lawendową, Świętojańską, Pańską i Podwalem Staromiejskim, wszystko co na zewnątrz należało do dominikanów: *des haben sy sych vorczegen eweclichen, und dasselbe sal czugehoren der stat czu Danczk*.

⁷⁶ A. Zbierski, op. cit., s. 342–344, plan 12; *Historia Gdańska*, t. I, s. 122–123 i plan po s. 78.

⁷⁷ PUB, V, 1, nr 102; UBD, nr 87.

⁷⁸ W. Stephan, op. cit., s. 26.

⁷⁹ UBD, nr 91.

Zdaniem E. Keysera, łąki, zastoiska i drewno będące przedmiotem sporu między Polakami z Osieka, czyli rybakami, a Głównym Miastem, rozstrzygniętego w 1348 r., znajdowały się właśnie w tej okolicy⁸⁰. Można wskazać również na inne przesłanki przemawiające za zamieszkiwaniem tego obszaru przez tę grupę zawodową. Ulica Straganiarska i ul. Tobiasza nazywane były w XIV–XV w. także ulicą Rybacką i Małą ulicą Rybacką, a w ich bezpośrednim sąsiedztwie nad Motławą znajdował się Targ Rybny⁸¹. W przywileju 1342/1378 zastrzeżono, że rybak może zamieszkać w mieście tylko za zgodą Zakonu⁸². Zastrzeżenie to może być różnie interpretowane. Być może dopuszczono taką możliwość, bo w tej części miasta mieszkali już wcześniej przedstawiciele tej grupy zawodowej, ale jej uzupełnianie lub powiększanie zależało od zgody Krzyżaków, gdyż mogli to być przybysze z Osieka.

Za zamieszkiwaniem tej części Gdańska przez rybaków przemawiają też dane archeologiczne. Na stanowisku 3 w wykopie VII (Targ Rybny 43–44) odkryto odcinek nabrzeża i fragment osady, zaś na stanowisku 4, wykop V (Podwale Staromiejskie 44b) ślady osady rybackiej⁸³. Z drugiej strony, w granicach dzielnicy Świętojańskiej, w kilku punktach, zarówno w centrum (róg ul. Różanej i Straganiarskiej, rejon szpitala Duchy Świętego), jak i na obrzeżach (ul. U Furty, ul. Tokarska) nie stwierdzono śladów osadnictwa sprzed XIV w.⁸⁴, co potwierdzałoby wykorzystywanie tego obszaru jako łąk. Zamieszkiwanie rejonu między Groblą IV–III a Motławą przez ludność uboższą, a więc rybaków, potwierdzałby też brak tutaj, w przeciwieństwie do dzielnicy Mariackiej, podsyppek ze zwirowego piasku, niwelujących skutki wysokiego poziomu wody gruntowej⁸⁵.

VIII. Części składowe patrymonium Głównego Miasta

W pierwszej księdze przedmieść Głównego Miasta Gdańska założonej w 1385 r. obszar późniejszych Długich Ogrodów opisano w następujący sposób: najpierw „zaczynają się ogrody, jak idzie się w kierunku Żuław” (*incipiunt orti, sicut itur versus Insulam*), czyli znajdujące się po lewej (północnej) stronie drogi, później zaś „naprzeciw w kierunku lasu stare ogrody” (*ex opposito versus nemus orti antiqui*), leżące po stronie prawej, czyli południowej⁸⁶.

E. Keyser stwierdził tylko, że o wieku starych ogrodów nic nie wiadomo⁸⁷. Natomiast ogrody po lewej (północnej) stronie identyfikował z łąkami, które w 1342 r. miasto kupiło od Piotra z Kacka. Rozciągały się one od grobli, która idzie na Rozwójkę (boczne ramię Wisły) na długość 36 sznurów (ok. 1550 m), domierzając do tego szerokość. Dookreśleniem ich położenia jest stwierdzenie, że chodzi o teren położony między *Bersinse* (łąką przy Motławie na wysokości ul. Szerokiej) i lasem. Keyser uważał, że dane o długości i szerokości podane w 1342 r. zgadzają się z pomiarem przeprowadzonym w XVI w., według którego od Nowej Motławy (jej końcową częścią była *Bersinse*) do Rozwójki było 26 sznurów, a od ul. Długie Ogrody do Angielskiej Grobli 10 sznurów, razem więc 36 sznurów⁸⁸.

⁸⁰ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 222.

⁸¹ W. Stephan, op. cit., s. 31–32, 36, 93.

⁸² UBD, nr 97; KKG, nr 11.

⁸³ A. Zbierski, op. cit., s. 79–91; R. Barnycz-Gupieniec, *Badania nad wczesnośredniowiecznym Gdańskiem. Historia — rezultaty*, [w:] *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 7–8.

⁸⁴ B. Lepówna, *Próba synchronizacji stanowisk archeologicznych na terenie Gdańska w oparciu o materiał ceramiczny*, Gdańsk wczesnośredniowieczny, t. VI, red. J. Kamińska, Gdańsk 1967, mapa po s. 104; H. Paner, *Archeologia Gdańska w latach 1988–2005*, Archeologia Gdańska, t. I, red. H. Paner, Gdańsk 2006, s. 27, 181.

⁸⁵ A. Liévin, *Die Mortalität in Danzig während der Jahre 1863 bis 1869 mit Beziehung auf die öffentliche Gesundheitspflege*, „Deutsche Vierteljahrschrift für Öffentlicher Gesundheitspflege”, 3, 1871, s. 348.

⁸⁶ APG, 300, 32, 3, k. 39v.

⁸⁷ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 321.

⁸⁸ PUB, III, 2, nr 429; UBD, nr 77; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 319–320.

Jeśli „stare ogrody” zostały nazwane w opozycji do ogrodów, które powstały na łąkach zakupionych od Piotra z Kacka, to można by przyjąć, że metryka tych pierwszych sięga okresu sprzed 1308 r. i że mogły one być częścią patrymonium pierwszego miasta lokacyjnego. Za takim ich przyporządkowaniem przemawia posiadanie przez miasto lokacyjne do roku 1277, jak już wspomniano, łąk po przeciwnej stronie Wisły. Jest oczywiste, że do tej łąki musiała prowadzić droga i przewóz na drugą stronę rzeki. Nasuwa się więc przypuszczenie, że wówczas biegła ona tak jak w XIV w. i później przez Długie Ogrody, przeprawa zaś przez Wisłę mogła znajdować się na wysokości Krakowca. Za tą lokalizacją przemawia fakt, że Krakowiec był wówczas wyspą wysłaną, którą na przełomie XIII/XIV w. starał się niezgodnie z prawem przejąć klasztor oliwski⁸⁹. Takie położenie przewozu czyniło go dość niebezpiecznym, gdyż w razie jakiegoś niebezpieczeństwa można było zatrzymać się na żuławce⁹⁰.

Pierwsze informacje o zasiedleniu Starego Przedmieścia, położonego na południe od Głównego Miasta, pochodzą dopiero z lat sześćdziesiątych–siedemdziesiątych XIV w. i były przygodnie notowane w najstarszej miejskiej księdze gruntowej⁹¹. Po zachodniej stronie ul. Łasztownia nr 1–19 już w końcu lat siedemdziesiątych stały budy (*case*)⁹². Natomiast w pierwszej księdze przedmiejskiej z 1385 r. po „budach Łasztowni” (*case lastadie*) zaczynających się od łąki, w kierunku fosy miejskiej (tj. na północ) wzmiankowane były „stare budy” (*antique case*)⁹³. Czy z określenia „stare” można by wnosić, że pierwotnie nie były one związane z Głównym Miastem i w związku z tym mają jakąś wcześniejszą metrykę? Być może mógłby na to wskazywać wykaz spraw spornych między radą głównomiejską a tutejszym plebanem z 5 III 1363 r. Tenże skarżył się, że ludzie, którzy mieszkają na Łasztowni, nie respektują jego praw, na co komtur odpowiedział, że sprawę tę powinien załatwić sam proboszcz⁹⁴. Owych ludzi z Łasztowni można łączyć z mieszkańcami „starych bud”. Przyczyn zaś nieuznawania przez nich zwierzchności plebana głównomiejskiego można by dopatrywać się w podporządkowaniu innej parafii, czyli św. Katarzyny, która już w XIII w. sprawowała opiekę duszpasterską na obszarze podgdańskim⁹⁵. Parę miesięcy później (7 VI 1363 r.) uregulowano sprawę jurysdykcji parafialnej między plebanem św. Katarzyny a plebanem kościoła Mariackiego, ale o sprawie tej, może zbyt błażej, nie wspomniano⁹⁶.

Uznając za pewnik nieprzerwane przestrzenno-prawne funkcjonowanie miasta samorządowego nad Motławą od XIII w. E. Keyser nie wyjaśnia, dlaczego graniczący z nim bezpośrednio od południa obszar Starego Przedmieścia (niem. Vorstadt) został podzielony na ogrody dopiero w drugiej połowie XIV w.⁹⁷ Można by założyć, że wcześniej był on użytkowany wspólnie przez gminę jako pastwisko czy (i) teren łąkowy lub też wydzierzawiany za czynsz konkretnym osobom. W każdym razie trudno byłoby uznać, że należąc do miasta przez

⁸⁹ PU, nr 359, s. 324 i nr 532, s. 481: *insula in Wisla Nicaricam nomine* (1283 r.) lub *Nicarikowicz nomine* (1295 r.).

⁹⁰ Takie było też usytuowanie przewozu w Tczewie i Chełmnie. Zob. F. Schultz, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, ZWG, 23, 1883, s. 23; *Historia Tczewa*, red. W. Długokęcki, Tczew 1998, s. 51.

⁹¹ Informacje te zestawiał E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 499–503.

⁹² Tamże, s. 292.

⁹³ APG, 300,32,3, k. 47, 49; E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 293, mylnie uważa, że „stare budy” znajdowały się na działkach nr 20–33, podczas gdy leżały one na działkach nr 1–18.

⁹⁴ PUB, VI, 1, nr 130; UBD, nr 90: *Luyte, dye do wonen uf der lastadie und uf den bruke, dye dem pherrer nicht sein recht tun wellen*.

⁹⁵ P. Kriedte, op. cit., s. 65 i przyp. 54. Zob. też E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 151.

⁹⁶ PUB, VI, 1, nr 169; UBD, nr 91.

⁹⁷ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 291: *Bald nachdem die Rechstadt in der Mitte des 14. Jh. nach Süden hin durch einen Festungsgraben abgeschlossen war, begann die Besetzung des dortigen Geländes mit Gartenplätzen*. Siedlisko miasta w drugiej połowie XIII w. miało sięgać do ul. Ogarnej; tamże, s. 81, 83.

przynajmniej 100 lat i znajdując się w jego bezpośrednim sąsiedztwie pozostawał niezagospodarowany⁹⁸.

Tymczasem istnieją pewne przesłanki, które mogą to założenie podważyć. Pierwotne nazwy biegnących w orientacji południe–północ ulic na Starym Przedmieściu — Wolfs- Wulfshagen (ul. Rzeźnicka), Grutten-Grotenhagen (przedłużenie od południa ul. Żabi Kruk, wcześniej Plac Dylowy), Rehagen (ul. Kładki), a także Petershagen (Zaroślak), wsi zagrodniczej należącej do Zakonu, składają się z nazw osobowych i członu *hagen*, ten zaś oznacza miejsce zalesione lub zakrzewione, jak też ogrodzenie jakiegoś placu, następnie zaś sam plac. Termin ten używany był w północnych Niemczech do nazywania ulic na przedmieściach miast, zamieszkałych przez osoby trudniące się jednym rzemiosłem lub jedną rodziną⁹⁹.

W tym przypadku zgrupowanie w tym miejscu rzemiosł należy wykluczyć. Natomiast występowanie nazw z członem *hagen* można wyjaśnić dzierżeniem tych parcel na specjalnym prawie (*Hägenrecht*), którego geneza związana jest z osadnictwem wiejskim powstałym w wyniku karczunków¹⁰⁰. Prawo to (nazwijmy je karczunkowym lub osiekowym) pojawiło się w Prusach krzyżackich na terenach leśnych¹⁰¹, ale też przy zagospodarowywaniu dóbr należących do miast, także o niewielkiej powierzchni. W 1400 r. mieszkańcy wsi miejskiej Suchanino otrzymali od Młodego Miasta 2 morgi na 3 lata „na prawie karczunkowym i kiedy trzeci rok upłynie, to będą oni z każdej morgi płacić 9½ skojca czynszu” (*zu hagenrecht und wenn dy 3 jar hagenrecht umme komen, so sullen sy cynsen von iczlichem morgen 9½ scot*)¹⁰². Można więc przyjąć, że część późniejszego Starego Przedmieścia dopiero w XIV w. została najpierw nadana indywidualnym osobom do wykarczowania z prawem do pewnej wolnizny, zaś dopiero później (od lat sześćdziesiątych XIV w.) nadawana jako ogrody¹⁰³. Jeśli więc teren Starego Przedmieścia jeszcze około połowy XIV w. pozostawał niezagospodarowany, to przemawia to przeciwko lokalizacji pomorskiego miasta samorządowego w jego bezpośrednim sąsiedztwie, to jest na krzyżackim Głównym Mieście.

Wspomniano już, że w przywileju z lat 1342/1378 brak właściwie opisu zachodniej granicy patrymonium głównomiejskiego¹⁰⁴. Pewne dane wskazują, że jeszcze w drugiej połowie XIV w. i później dobra ziemskie krzyżackiego Starego Miasta sięgały pod Biskupią Górkę. W zaginionej staromiejskiej księdze miejskiej, znanej z wyciągu z początków XVIII w., datowanej zaś na pierwszą połowę XV w., wpisano właścicieli nieruchomości znajdujących się przy

⁹⁸ Jednak tereny łąkowe Starego Miasta Elbląga, będące w jego posiadaniu od 1246 r., zostały podzielone dopiero w pierwszej połowie XIV w. (w latach 1325, 1338, 1353). Wcześniej wypuszczano je za czynsz różnym osobom; zob. *Historia Elbląga*, t. I: (*do 1466 r.*), red. S. Gierszewski, A. Groth, Elbląg 1993, s. 193–194.

⁹⁹ W. Stephan, op. cit., s. 30, 33, 41–42.

¹⁰⁰ Zob. J.M. Piskorski, *Kolonizacja wiejska Pomorza zachodniego w XIII i początkach XIV wieku na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznań 1990, s. 90, 143–147.

¹⁰¹ Zob. *Codex diplomaticus Warmienseis*, Bd. II, wyd. C.P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1864, nr 497, s. 531–532: w orzeczeniu rozjemców ustalających przebieg granicy między biskupem warmińskim a zakonem krzyżackim znalazło się postanowienie, że rolę, którą poddani biskupstwa warmińskiego uzyskali w wyniku karczunku w lesie należącym do Tollena, sługi komtura toruńskiego, powinni trzymać *zu hainrecht*. Wydawcy (tamże, s. 666) wyjaśniają: *hainrecht: Die Befugniß, ein fremdes Waldstück, welches durch Rodung in Ackerland umgewandelt wird, eine gewisse Zeit zu seinem Nutzen zu bearbeiten*.

¹⁰² *Księga rady Młodego Miasta Gdańska...*, nr 70, s. 12–13.

¹⁰³ Według W. Stephana, op. cit., s. 30, Johannes Grutt wzmiankowany był w 1347 r.; M. Grulkowski, *Rynek renty w Głównym Mieście Gdańsku w świetle najstarszych ksiąg gruntowych w XIV–XV wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, red. E. Kizik, cz. 1, Gdańsk 2009, s. 63–64, nr 166–173, czyta „Grolle” („Grulle”). Natomiast E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 293, zwraca uwagę, że czynsz z ogrodów w okolicy Targu Dylowego należał do Hermana Knipera, który mógłby być dawnym właścicielem tego terenu.

¹⁰⁴ W wznowionym przez Winrycha von Kniprode w 1378 r. przywileju Ludolfa Königa dla Głównego Miasta z 1342 r. wyznaczono je tylko ogólnie, nie powtarzając ustaleń z 1356 r. Świadczyłyby to za tym, że zostały przejęte z pierwszego przywileju bez zmian.

Nowych Ogrodach, a nawet na Piaszkowni (Sandgrube, obecnie ul. Rogaczewskiego), a więc dokładnie naprzeciw Biskupiej Górki. Wpisano w niej również winnicę w Siedlcach (*Weyngarten in der Schedlitz*)¹⁰⁵. Dopiero w układzie między Głównym a Starym Miastem z 1637 r. zapisano, że ogrody na Nowych Ogrodach, Siedlcach (także wspomniana winnica), w Sandgrube i innych miejscach, które są zapisane w staromiejskiej księdze gruntowej, przechodzą pod jurysdykcję Głównego Miasta¹⁰⁶.

Natomiast w 1468 r., a najpewniej przynajmniej od czasów krzyżackich, do Starego Miasta należały czystsze grunty z ogrodów wewnątrz i na zewnątrz drogi, od Leichnamsgasse do Hagenbergischegasse, do starego rowu, według przebiegu ich dawnych granic¹⁰⁷. Ogrody te znajdowały się zatem od południowej strony Góry Gradowej, przy ul. Bożego Ciała, która prowadziła od Bramy Bożego Ciała do szpitala Bożego Ciała (przy Bramie Oliwskiej), i rozciągały się w kierunku zachodnim. Niestety, dokładnego położenia owego rowu nie da się ustalić¹⁰⁸.

W przywileju z lat 1342/1378 Głównemu Miastu potwierdzono posiadanie „jako wolności” (*czu eyner vriheit*) „starej roli” (*alder acker*), którą już miało przed jego wystawieniem (tj. przed 1342 lub 1378 r.), oraz błoni wokół cmentarza (szpitala i kościoła) św. Gertrudy, których nie wolno było zabudowywać¹⁰⁹. W najstarszej księdze gruntowej przedmieść zapoczątkowanej w 1385 r. wzmiankowane zostały czynsze *de antiquo agro* i *de novo agro*¹¹⁰. Położenia „starej roli” nie da się dokładnie wyznaczyć, poza stwierdzeniem, że znajdowała się ona przy granicy wsi Siedlce¹¹¹.

W związku z terminem „stara rola” nasuwają się dwie uwagi. Nie była ona chyba od początku związana z Głównym Miastem, skoro osobno potwierdzono mu jej posiadanie. Z kolei określenie „stara”, zapewne w znaczeniu „dawna”, „istniejąca już wcześniej”, nasuwa przypuszczenie, że być może jej wyodrębnienie nastąpiło przed 1308 r., i pozwala hipotetycznie wiązać to pole uprawne z książeńcem miastem samorządowym.

W 1365 r. mieszkańcy założonej przez Zakon na powierzchni 1 łana wsi Zaroślak, położonej jako krzyżacka enklawa między Biskupią Górką a Starym (południowym) Przedmieściem Gdańska, otrzymali wspólne z mieszkańcami Starego Miasta miejsce koszarowania i drogę pędzenia bydła, jak też pastwisko-wygon (*Viehtrift*)¹¹². Z przywileju dla Głównego Miasta z lat 1342/1378 wynika, że jego mieszkańcy ze wspólnego wygonu aż do granicy dóbr cystersów oliwskich mogli korzystać wtedy, gdy nie mogli paść bydła po drugiej, żuławskiej stronie Motławy, przy czym nie określono, do kogo ten wygon należy¹¹³. Podobnej treści zastrzeżenie znalazło się w przywileju dla Młodego Miasta (1380): jeśli mieszkańcy Nowego (tj. Głównego) Miasta nie będą mogli wypasać krów z drugiej (żuławskiej) strony Motławy, to będą mogli je pędzić na pastwisko Młodego Miasta (*uff der gemeyn vytrifft der Jungenstad*), z kolei zaś mieszkańcy Starego Miasta powinni mieć wspólny wygon z mieszkańcami Młodego Miasta (*dy alden steter gemeyne vytrifft mit en* [tj. mieszkańcami Młodego Miasta] *haben sullen*)¹¹⁴.

¹⁰⁵ J. Kaufmann, op. cit., Dodatek II, s. 119. W staromiejskiej księdze czynszowej z 1495 r. odnotowany został już tylko *dy Nyengarten gruntzins*; zob. E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 192.

¹⁰⁶ E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 179.

¹⁰⁷ [...] *bynnen weges und buten weges von des h. Leichnamsgassen an beth an de Hagenbergische gasse an den alten graven, nach inholde erer olden greniczen*; cyt. za: T. Hirsch, op. cit., s. 13, przyp. 47.

¹⁰⁸ W. Stephan, op. cit., s. 40–41, 78.

¹⁰⁹ UBD, nr 97; KKG, nr 11.

¹¹⁰ APG, 300, 32, 3, k. 75.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² PUB, VI, 1, nr 343.

¹¹³ UBD, nr 97, s. 55; KKG, nr 11 (tu mylnie *ir by* zamiast *ir vy*). Osobne pastwisko dla koni znajdowało się na wyspie Holm; zob. APG, 300, 59, 1, s. 87, 102–106.

¹¹⁴ KKG, nr 12, s. 13; UBD, nr 101, s. 60.

Założywszy, że dobra ziemskie nadawane miastom samorządowym z powodów funkcjonalnych powinny otaczać ich centra możliwie z każdej strony i odpowiadać ich potrzebom, to granice i pewne cechy części składowych dóbr ziemskich krzyżackiego Głównego Miasta przemawiają przeciwko hipotezie, że w jego miejscu wcześniej było centrum pomorskiego miasta samorządowego. Jak starano się dowieść, obszar Starego Przedmieścia był zagospodarowany dopiero około połowy XIV w., teren zaś późniejszej dzielnicy Świętojańskiej w XIII w. stanowił odrębną jednostkę osadniczą nie związaną z miastem lokacyjnym okresu pomorskiego. Jeśliby więc jego centrum było przy kościele Mariackim, to od północy i południa graniczyłyby z nim tereny pozostające poza miejską jurysdykcją.

Z kolei od zachodu granice patrymonium głównomiejskiego nie zostały dokładnie określone. Uwagę zwraca z jednej strony nie wyznaczenie Głównemu Miastu w tym rejonie pastwiska, co byłoby znacznie korzystniejsze niż wyznaczenie go dopiero za Motławą, z drugiej zaś posiadanie ogrodów i pastwiska przez mieszkańców krzyżackiego Starego Miasta w bezpośrednim sąsiedztwie Biskupiej Górki i siedliska głównomiejskiego. Należałoby to traktować jako pozostałość po stosunkach własnościowych sprzed 1308 r., która nie została usunięta i przemawia za lokalizacją lokacyjnego miasta pomorskiego w rejonie kościoła św. Katarzyny.

LX. Nieruchomości klasztoru oliwskiego na Głównym Mieście

Według E. Keysera jednym z argumentów przemawiających za położeniem miasta lokacyjnego z czasów pomorskich na Głównym Mieście było oświadczenie rady miasta z 1437 r. skierowane do wielkiego marszałka o posiadaniu przez cystersów oliwskich nieruchomości w jego centrum (chodzi o działki przy ul. Mariackiej nr 11–12 i ul. Chlebnickiej nr 32–33), które mnisi jeszcze „zanim to miasto początek i prawo miejskie miało, [...] zanim to miasto zostało lokowane, w posiadaniu i użytkowaniu mieli” (*ee diese stat eyn anheben und statrecht gehat hat, [...] ee diesse stat ufgegeben ist in besitzung und gebrauch gehat haben*)¹¹⁵.

Dnia 31 X 1342 r. wielki mistrz Ludolf König potwierdził Oliwie posiadanie nieruchomości w mieście Gdańsk (*areas in civitate Danzyc*) na dotychczasowych warunkach, następnie zaś zabronił gdańszczanom czynienia mnichom jakichkolwiek szkód w ich pastwiskach, polach, lasach czy karczmach¹¹⁶. Ponieważ formuła ta pojawia się także w generalnej konfirmacji Świętopełka dla Oliwy z 19 VIII 1235 r., razem z tzw. klauzulą (formułą) lokacyjną, zapowiadającą powstanie miasta Gdańska na prawie niemieckim¹¹⁷, Keyser sądzi, że już wówczas wspomniane wyżej nieruchomości były w rękach Oliwy, a zatem przestrzenna tożsamość książeckiego miasta samorządowego z Głównym Miastem nie ulega wątpliwości. Co więcej, z porównania odpowiednich fragmentów obu dokumentów miałyby wynikać, że Ludolf König znał dokument z 9 VIII 1235 r. i powtórzył w dokumencie z 31 X 1342 r. pochodzące z niego sformułowania, tym samym uznając jego autentyczność i wiarygodność. Także w liście rady Gdańska do wielkiego marszałka, zdaniem tego badacza, znalazły się formuły zaczerpnięte z dokumentu Świętopełka (*usgegeben=exposita, gebrauch=utilitatibus, statrecht=libertates et iura*), co wskazuje, że był on znany także władzom miasta.

¹¹⁵ Na to oświadczenie pierwszy zwrócił uwagę T. Hirsch, *Die Ober=Pfarrkirche von St. Marien in Danzig*, Danzig 1843, s. 96, przyp. 1; E. Keyser, *Neue Forschungen über die Entstehung der Stadt Danzig*, ZWG, 75, 1939, s. 104, mylnie podaje, że adresatem był wielki mistrz; zob. APG, 300, 27, 2, k. 170v, nagłówek listu: *Marschalko in vigilia Corporis Christi ex parte granarii*.

¹¹⁶ PUB, III, 2, nr 490, s. 370: *mandamus etiam, ne cives Gedanenses ipsis in eorum pascuis, campis, silvis et tabernis iuxta terminos eorum aliquod gravamen vel praeiudicium inferant*.

¹¹⁷ PU, nr 51: *Volumus etiam et statuimus, ut si aliquando civitas Gdanenesis iure Theutonico a nobis, sicut intendimus, vel a successoribus nostris exposita fuerit, [...] nec ipsis in molendinis, tabernis, pratis, pascuis, silvis, piscationibus sive in aliis bonis eorum preiudium aut gravamen inferant*.

Z tym rozumowaniem nie można się jednak zgodzić. Przede wszystkim badania G. Labudy i H. Lingenberga wykazały, że tzw. generalna konfirmacja Świętopełka dla Oliwy nie opiera się na autentycznym przywileju księcia, ale została w całości sfabrykowana przez cystersów, włącznie z tzw. klauzulą lokacyjną, nawet jeśli ci badacze różnią się w kwestii czasu fałszerstwa (1283, 1305)¹¹⁸. Jest więc wykluczone, aby była ona przedłożona Zakonowi, czy też znajdowała się w Archiwum głównomiejskim. Upada też argument o zgodności formuł w oliwskiej konfirmacji Świętopełka i przywileju Ludolfa Königa dla Głównego Miasta¹¹⁹.

X. Władze osiedla miejskiego nad Motławą w latach trzydziestych XIV w.

Określając *terminus ante quem* posiadania przez cystersów nieruchomości na Głównym Mieście, jego władze stwierdziły, że było to zanim miasto uzyskało prawo miejskie (*statrecht*), przy czym najpewniej miano na myśli aktualnie obowiązujące prawo chełmińskie. Czas jego wprowadzenia jest sporny. Przyjmuje się, mimo zgłaszanych zastrzeżeń¹²⁰, że pomorskie miasto samorządowe lokowane było na prawie lubeckim i obowiązywało ono do końca jego istnienia. Tylko E. Keyser sądzi, że w 1295 r. zmienione zostało na prawo magdeburskie¹²¹. W przywileju Winrycha von Kniprode (1378) mowa jest o nadaniu prawa chełmińskiego, co najpewniej zostało przejęte z przywileju wielkiego mistrza Königa (z 1342 r.), ale jego charakter jest różnie interpretowany. Tymczasem jeszcze kilka lat później (w 1346 r.), wobec sporu między radą a gminą, wielki mistrz postanowił, że zarówno rada, jak i gmina, mają się rządzić w całości, jak rada i gmina w Chełmnie¹²². Wskazuje to, że zasady prawa chełmińskiego były dopiero wprowadzane i napotykało to opór. Na dokonujący się przełom wskazują też inne postanowienia tej ugody: obciążenie wszystkich miejsc spichlerzowych (spichlerzy), które były tu (w mieście) wcześniej (*die da vor gewest sin*) według ich powierzchni (długości i szerokości), tak jak obciąża się te miejsca spichlerzowe (spichlerze), które obecnie (*nu von nuwes*) są wydawane, jak też uznanie nadań roli, ogrodów, łąk, dokonanych przez byłych i obecnych rajców w granicach wolności miejskiej¹²³.

J. Zdrenka zwrócił uwagę, że do 1303 r. miasto Gdańsk reprezentowali sołtys i rajcy, a więc organy właściwe dla miasta lubeckiego, brak zaś informacji o ławie i ławnikach — organie właściwym dla prawa magdeburskiego (także chełmińskiego). Po 1308 r. wzmiankowani byli jedynie rajcy (1332 r.), a od 1342/1343 r., jeśli wierzyć przekazowi K. Schütza, także ławnicy. Zdrenka opowiada się za ewolucyjnym wprowadzaniem w mieście nad Motławą norm prawa chełmińskiego¹²⁴.

Jednak pewne dane źródłowe wskazują, że jeszcze w latach trzydziestych XIV w. funkcjonował w Gdańsku urząd sołtysa. Dnia 10 XI 1334 r. w Grudziądzu w obecności m.in. wielkiego mistrza i biskupów pruskich „rycerze i sołtysi komun miejskich” (*milites et communitates civitatum et oppidorum sculteti*) z należącego do diecezji włocławskiej Pomorza zobowiązali się do płacenia świętopietrza, jak to uczynili za lata 1330–1333, a do dalszego prowadzenia sprawy (tj. zniesienia papieskiego interdyktu) wybrano trzech rycerzy oraz *Johannem scultetum*

¹¹⁸ Zob. wyżej przyp. 12. Wyniki te akceptował K. Jasiński, *Chronologia...*, cz. I, s. 57–58.

¹¹⁹ Por. H. Lingenberg, *Die Anfänge...*, s. 88–93.

¹²⁰ O. Loening, *Untersuchungen zum ältesten Recht von Danzig*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.”, 46, 1926, s. 206–230; E. Rozenkranz, *Prawo lubeckie w Gdańsku w latach 1261/63–1346*, „Rocznik Gdański”, R. 25, 1966, s. 9–29.

¹²¹ E. Keyser, *Die Entstehung von Danzig...*, s. 66–73. Krytyka tego stanowiska: O. Loening, op. cit., s. 217–222.

¹²² UBD, nr 80; PUB, IV, nr 53.

¹²³ Tamże.

¹²⁴ J. Zdrenka, *Główne, Stare i Młode Miasto...*, s. 14–17.

*de Dersovia et Henricum de Gdancz*¹²⁵. Ponieważ w zgromadzeniu uczestniczyli sołtysi miejscy i jeden z nich wymieniony z imienia został tak określony, to także drugiemu, Henrykowi z Gdańska, można przypisać ten właśnie urząd¹²⁶. Świadkiem nadania młyna w Juszkowach w 1339 r. był (zapisany bezpośrednio po zakonnych braciach) *Henricus Schultz*, po nim zaś *Nicolaus de Ordin*, który był mieszczaninem gdańskim, rajcą (przynajmniej od 1342 r.) i donatorem położonego na Głównym Mieście szpitala Ducha Świętego (1336 r.). Nie ulega więc wątpliwości, że Henryk był sołtysiem gdańskim¹²⁷, identycznym z Henrykiem wzmiankowanym w 1334 r. W latach 1342–1354/1355 zapewne tenże Henryk pełnił funkcję burmistrza¹²⁸.

W związku z tym należy podkreślić, że system władzy w samorządowym Gdańsku w końcu XIII–początkach XIV w. i system władzy w Gdańsku nadmotławskim w latach trzydziestych XIV w. był taki sam: składał się z sołtysa-sędziego, pełniącego też funkcje administracyjne a jednocześnie reprezentanta władzy państwowej, oraz rajców¹²⁹. Władze miasta używały także już wówczas pieczęci, co potwierdza dokument ugody w sprawie płacenia świętopietrza z 10 XI 1334 r. Przyjmuje się, że jest ona identyczna z pieczęcią zawieszoną przy dokumencie z 7 XII 1352 r., a także z pieczęcią używaną przed 1308 r.¹³⁰ Pod rokiem 1331 i 1334 wzmiankowany był także sąd nadzwyczajny (*iudicium bannitum*), przed którym dokonywano transakcji kupna-sprzedaży renty, zabezpieczonych na nieruchomości przy ul. Długiej¹³¹.

Przełomem prawnym w systemie władzy w Gdańsku było najpewniej przejście (wykupienie) urzędu sołtysa przez radę, oczywiście za zgodą zakonu krzyżackiego. Jednym z dwóch burmistrzów został w 1342 r. Henryk, pełniący wcześniej urząd sołtysa. Do tej zmiany odnosi się zapewne pierwsze postanowienie z przywileju z lat 1342/1378, nadające miastu „chełmińskie prawo i sądownictwo, a mianowicie co w mieście i przed miastem na obszarze wolności mieszczan jest zasądzone, to dwie części nam i naszemu domowi, trzecia część miastu i sędziemu ma przynależać”¹³².

XI. Początki Głównego Miasta w przekazie Geschichte anrurende Preußen und Pomeran (druga połowa XV–początek XVI w.)

W rękopisie zatytułowanym *Antiqua rudera Historiarum annotationum gentis Prussiae*, który jest zbiorem różnych materiałów do dziejów Prus, znalazł się także rękopis niewielkiej

¹²⁵ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, wyd. C.P. Woelky, Danzig 1887 (dalej cyt.: UBC), nr 244; PUB, II, nr 857.

¹²⁶ Za rajcę uznał go P. Simson, *Die urkundlich nachweisbaren Bürgermeister, Ratmannen und Schöffen der Rechtstadt Danzig bis 1417, der Altstadt und Jungstadt Danzig bis 1455*, ZWG, 55, 1913, s. 171. Natomiast J. Powierski, *Dzieje polityczne Gdańska w latach 1308–1454*, [w:] *Wielka księga miasta Gdańska*, Gdańsk 1997, s. 177, uważał, że mógł to być zarówno sołtys, jak też rajca.

¹²⁷ PUB, III, 1, nr 272, s. 197 i przyp. 3 i nr 68; J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Spisy*, Gdańsk 2008, s. 19–20.

¹²⁸ J. Zdrenka, *Urzednicy...*, s. 19–22. Występuje pod nazwiskiem Burmeister, które jednak jest nazwą urzędu; zob. UBD, nr 81 (*Heinrich burgermeister der alte*, 1346 r.), 82 (*Hinrich der alte burghermeister*, 1346 r.). Określenie „stary” (*der alte*) odnosi się nie do urzędu, ale do osoby Henryka.

¹²⁹ W tym kontekście rozpatruje przemiany ustrojowe w Gdańsku także J. Zdrenka, *Główne, Stare i Młode Miasto...*, s. 14–15, który jednak nie uwzględnia wzmianek o sołtysie z lat trzydziestych XIV w.

¹³⁰ UBC, nr 244: *Et in maiorem roboris firmitatem et prefate romane ecclesie cautelam, et perpetuum memoriam singulorum premissorum omnium [...] communitates de Gdancz et de Dersovia civitatum [...] pro se [...] hoc presens instrumentum publicum mandaverunt suis sigillis sigillari in testimoniu premissorum*; C. Knetsch, *Die Siegel der Stadt Danzig bis zum Untergange ihrer Selbständigkeit*, ZWG, 47, 1904, s. 100–101.

¹³¹ M. Grulkowski, op. cit., s. 44, nr 1–2.

¹³² UBD, nr 97: [...] *Colmensch recht und gerichte, also swas in der und vor der stat uf der burgere vrieheit von gerichte vobuset vurt, das dez czwei teil uns und unserm huse, das dritte teil der stat und dem richter czugehoren sal und gevallen*. O. Loening, op. cit., s. 226–227, uważał, że nadanie prawa chełmińskiego należy wiązać tylko z wprowadzeniem zgodnego z nim sposobu podziału kar sądowych.

kroniki zatytułowanej *Geschichte anrurende Preußen und Pomeran*, datowany na koniec XV–początek XVI w. Autor tej kroniczki pozostaje nieznany. W literaturze źródło to nazywane jest kroniką pomorską¹³³. Jest to najstarsze znane źródło przedstawiające dzieje Gdańska w początkach panowania krzyżackiego, starsze o kilkadziesiąt lat od przekazu Kacpra Schütza (1592 r.), według którego dopiero zakon krzyżacki założył Główne Miasto¹³⁴.

Autor kroniczki pisał: „Wielki mistrz Zygfryd przybył tam i zarządził: powinno się Gdańsk rozebrać i będzie się go budować w bagnie albo łące leżącej naprzeciw klasztoru św. Mikołaja, stajanie od zamku. I budowano niedbale, ponieważ obawiano się, że Polacy mogliby je zniszczyć. I to jest obecnie Stare Miasto. Gdy w czasie Polacy zostali zaatakowani przez Tatarów i zapomnieli o Prusach, to zgodzili się bracia i mieszczenie-kupcy budowali nad Motławą po jednej stronie swoje spichlerze, po drugiej stronie swoje domy, a w środku stały statki. I to otoczono murami i nazywano długo Młodym Miastem”¹³⁵.

Zdaniem E. Keysera rozkaz o zburzeniu Gdańska, wydany przez wielkiego mistrza Zygryda von Feuchtwangena (1303–1310) nie dotyczył miasta samorządowego, które lokalizował przecież na Głównym Mieście. Pozwolono stawiać lekkie domy na obszarze, który leżał w bagnie, powyżej łąki i powyżej klasztoru dominikanów¹³⁶, w odległości stajania (*pfluggewende*), tj. około 250 metrów od zamku. To miejsce nazywano w czasach autora kroniczki „Starym Miastem”. Stąd tym nowym osiedlem mógł być tylko Hakelwerk (Osiek). Do niego odnosi się nazwa *Dantzga*. Osiek był położony, patrząc z Głównego Miasta, z tamtej strony łąki, przez którą autor kroniki według Keysera rozumiał obszar nadany dominikanom w XIII w., a rozciągający się na wschód od klasztoru do Motławy. Zburzone zatem zostało podgrodzie, to jest stare miasto, a jego ludność (rybacy) została skoncentrowana w jednym miejscu otoczonym palisadą, bezpośrednio przed zamkiem.

W drugiej części przekazu autor informuje, że z chwilą zajęcia się Polski walką z Tatarami, za zgodą Krzyżaków, kupcy zabudowali obszar po obu brzegach Motławy z jednej strony domami, z drugiej spichlerzami. Nazywał się on Jungstadt. Zgodnie z przekonaniem gdańskiej historiografii z XVI w. nazwę tę nosiło miasto w Gdańsku, któremu prawo magdeburskie nadał w 1295 r. Przemysław II. Od niego miałyby też pochodzić sama nazwa¹³⁷. Zdaniem Keysera chodziło o rozszerzenie miasta lokacyjnego o tereny nad Motławą i tylko do tej części Głównego Miasta odnosiła się ta nazwa¹³⁸.

W związku z pierwszą częścią przekazu nasuwa się pytanie, czy owe nietrwale domy rzeczywiście budowali mieszkańcy Osieka, skupieni w jednym miejscu przez Zakon zaraz po zajęciu miasta. Nazwa Osiek (Hakelwerk) pojawiła się bowiem dopiero w 1348 r., podczas gdy

¹³³ APG, 300R, LI9, nr 4, s. 67–86. Na przekaz zwrócił uwagę już T. Hirsch, *Handel- und Gewerbegeschichte...*, s. 19, przyp. 81.

¹³⁴ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 104–105 i przyp. 43 (tu odpowiedni cytat z pracy Schütza).

¹³⁵ E. Keyser, *Die Legende...*, s. 175 (=E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 107): *Der homeister Stiffridus quam hyn unde vorschuff man solde Dantzga eyn brechen unde solt is bawen an eynen gesumpe, aber eyn wise lygende obir sant niclis closter, eyn pflug gewende von slosse und man bawte auff lozen wan, wen man sorge het, dy polen wurden is rechen unde ist dys heute alde stat. Szo wurden mit der czeit polen anfochten von den tatirn unde sy preussen vorgessen, so vorwilleten dy bruder und dy burgir Kauffleut bawten an dy mutlaw auff dy eyne seyte ire speicher, auf dy ander seyte ire heuser, mitten stunden dy schiffe und dis mit mauern wol besorgete unde his lange dy junge stat.*

¹³⁶ E. Keyser, *Die Baugeschichte...*, s. 107: *Es war vielmehr [...] ein Gelände gemeint, das an einem „Sumpfe“ lag, oberhalb einer „Wiese“ und oberhalb des Nicolausklosters, das sonst gewöhnlich als Dominikanerkloster bezeichnet wird.* Tłumaczy on więc *aber i obir* przez *über*, podczas gdy w powyższym tłumaczeniu *aber* rozumieni jako *oder*, zaś *obir* jako *[kegen]obir*.

¹³⁷ Wiadomość ta pochodzi z pierwszej redakcji kroniki Bartłomieja Wartzmana (ok. 1542 r.) i została rozszerzona w kronice Radewalta; zob. E. Keyser, *Die Entstehung...*, s. 66–67.

¹³⁸ Tenże, *Die Baugeschichte...*, s. 107–109.

wcześniej (w latach 1312, 1342) w dokumentach krzyżackich mówiono o rybakach gdańskich, bez podawania ich konkretnego miejsca zamieszkania¹³⁹. Także powód budowania niesolidnych domów — zagrożenie ze strony Polski — w odniesieniu do rybaków wydaje się nielogiczny. W końcu ześrodkowanie ludności rybackiej najłatwiej powiązać z ogólniejszymi planami przebudowy przestrzeni gdańskiego zespołu osadniczego, która zaczęła się od drugiej połowy lat trzydziestych XIV w. Nie można więc wykluczyć, że informacja ta odnosi się do mieszkańców miasta samorządowego, którym pozwolono na pozostanie w Gdańsku.

Wiążąc na podstawie przekazów o wątpliwej wiarygodności nazwę „Jungstadt” z miastem lokacyjnym sprzed 1308 r. i przyjmując, że w 1295 r. otrzymało ono prawo magdeburskie od Przemysła II, Keyser unika chronologicznej sprzeczności i budowę domów i spichlerzy po obu stronach Motławy sprowadza nie do wznoszenia miasta od nowa, ale do rozbudowy miasta już istniejącego. Tymczasem są one bałamutne, mieszają tradycje o zniszczeniu miasta samorządowego w 1308 r. i Młodego Miasta w 1455 r., przenosząc mylnie to określenie na miasto najstarsze¹⁴⁰. Stąd też informację o budowie przez kupców domów i spichlerzy po obu stronach Motławy należałoby uznać za początkowy etap kształtowania się dzielnicy Mariackiej krzyżackiego Głównego Miasta.

Zakon miał zgodzić się na (roz)budowę ośrodka na Motławą, gdy Polskę zaatakowali Tatarzy i zapomniana ona o Prusach. Autor miał zapewne na myśli wielki najazd tatarski z 1341 r., który głośnym echem odbił się w całej chrześcijańskiej Europie¹⁴¹. Regulacje stosunków własnościowych na obszarze patrymonium zaczęły się już wcześniej, ale w 1342 r. został wystawiony dla Gdańska przywilej wielkiego mistrza Ludolfa Königa.

XII. Zasięg przestrzenny Starego Miasta do początków XV wieku

Zauważono już wyżej, że termin „stare miasto” może odnosić się zarówno do ośrodka przedlokacyjnego, i przeciwstawiony jest on wówczas miastu lokacyjnemu, jak też do osiedla lokacyjnego, które z jakichś przyczyn, np. translokacji czy zniszczenia, straciło odrębność prawną. Nie można również wykluczyć, że z powodu bezpośredniego sąsiedztwa i procesu upodobniania mianem tym zaczęto obejmować łącznie oba te ośrodki.

Wyznaczenie zasięgu terytorialnego terminu „Stare Miasto” w XIV w. na terenie Gdańska komplikuje rozebranie przez Zakon fortyfikacji miasta lokacyjnego, co mogło sprzyjać zmianom przestrzennym a przez to zmianom nazewnictwa, jak również określanie położenia najwcześniejszych wzmiankowanych obiektów przemysłowych bez użycia tego terminu¹⁴². Dopiero od 1373 r., przy lokalizacji różnych obiektów, regułą jest wskazywanie ich położenia na Starym Mieście. W ten sposób punkty mogą wyznaczyć jego granice, ale tylko w sposób przybliżony i odpowiadający stosunkom z końca XIV w.

Na północy (północnym zachodzie) granicą miasta w 1399 r. był wapiennik położony na końcu ulicy Korzennej i św. Jerzego (ul. Podbielańska). W okresie nowożytnym znajdował się od północnej strony ul. Kaszubski Rynek (dzisiaj nie istnieje — przedłużenie ul. Gnilnej w kierunku południowo-zachodnim)¹⁴³. Zapewne wzdłuż Kaszubskiego Rynku, na co wskazuje obecność wapiennika, a na pewno wzdłuż Gnilnej, na co wskazuje niemiecka nazwa Faulgraben,

¹³⁹ UBD, nr 68: *piscatores nostri Gdanienses*; PUB, III, 1, nr 490, s. 261: *nostrī piscatores Gdanenses*; UBD, nr 85 (=PUB, IV, nr 347): *dy Polene us deme hachilwerke, unsere Polene gemeynlich us deme hachilwerke von Danczk.*

¹⁴⁰ Por. J. Dworzaczkowa, *Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku*, Gdańsk 1962, s. 83–84.

¹⁴¹ A.F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 168–169, 171–174.

¹⁴² Dotyczy to miedzianki (KKG, nr 127; PUB, V, 1, nr 369, 1355 r.), olejarni (PUB, VI, 2, nr 530, 1367 r.), garbnika i folusza (UBD, nr 93, 1374 r.).

¹⁴³ UBD, nr 114; E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 162, 176, przyp. 1.

już około 1400 r. przebiegała fosa¹⁴⁴. Jak dawna była to granica, nie daje się ustalić. Nie można wykluczyć, że wcześniej był to ciek naturalny¹⁴⁵. Na wschodzie granica przechodziła po zewnętrznej stronie dworu pokutnic oraz kościoła i klasztoru św. Brygidy (1394 r.)¹⁴⁶. Jak już wspomniano, kościół św. Katarzyny położony był na Starym Mieście. Najbardziej na zachód wysunięty był dwór dla ubogich obcych, a później kościół i szpital św. Elżbiety (1394 r.)¹⁴⁷, na południu budy kartuzów przy ul. Połówki (1399 r.)¹⁴⁸, dwie szlifiernie (słosarnie) przy ul. Podwale Staromiejskie nr 110–112 (1373 r.)¹⁴⁹, jatki rzeźnicze wzmiankowane w 1378 r., które na podstawie późniejszych danych należałyby lokalizować między ul. Sołecką (dziś Olejarnia), Podwalem Staromiejskim i Tartaczną. Ponieważ jednak jeszcze w końcu XV w. zasiedlone nieruchomości sięgały tylko do ul. Sołeckiej, to teren zajęty przez ławy, jak też krzyżacka łaźnia na rogu Podwala Staromiejskiego i Tartacznej (1422 r.)¹⁵⁰, nie musiał pierwotnie należeć do Starego Miasta¹⁵¹. Ze staromiejskiej księgi czynszów z 1495 r. i Osieka z 1489 r. wynika, że lewa (północna) strona ul. Kogelzippel (= Katharinenkirchensteig i Burgrafenstrasse, czyli Św. Katarzyny i Podzamcze) należała do Osieka, prawa zaś do Starego Miasta. Ponieważ łaźnia za krzyżackim Wielkim Młynem, najpewniej przy Korzennej 41–42, naprzeciw ratusza, leżała na Starym Mieście (1381 r.)¹⁵², nie ulega wątpliwości, że także Wielki Młyn, jak też wspomniani garbnik i folusz, też się tutaj znajdowały.

W pierwszej połowie XV w. doszło też do rozszerzenia Starego Miasta na wschodzie kosztem Osieka o obszar po obu stronach ul. Stolarskiej, jak też o kwartał między ul. Profesorską a Klein Nonnengasse (obecnie nie istnieje)¹⁵³. Czworokąt wyznaczony przez ulice Korzenną, Bednarską, Kunstgasse, Ścieżka św. Bartłomieja, Gnilną i Kaszubski Rynek można wyłączyć z pierwotnego zasięgu Starego Miasta. Brak dla tego obszaru wzmianek o obiektach użyteczności publicznej przyporządkowanych Staremu Miastu; znajduje się on o 5–7 m niżej w stosunku do ul. Korzennej, zaś w pierwszej połowie XV w. wzmiankowane były tu tylko dwie ulice¹⁵⁴.

E. Keyser wskazuje, że krzyżackie Stare Miasto wyrosło z połączenia dwóch centrów: starszego, o orientacji wschód–zachód, przy kanale Raduni, przylegającego od północy do krzyżackiego Osieka, oraz młodszego, o orientacji południe–północ w linii ul. Korzennej, którego granicą wschodnią było obniżenie między nią a ul. Rajską. Oba te centra stykały się ze sobą początkowo tylko na południowym zachodzie przy ul. Kowalskiej i Podmłyńskiej¹⁵⁵.

¹⁴⁴ E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 162, 176, przyp. 1; tenże, *Die Baugeschichte...*, s. 229.

¹⁴⁵ E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 165, przyp. 2.

¹⁴⁶ Położenie obu tych obiektów na Starym Mieście wzmiankowane było w końcu XIV w., UBD, nr 110: pokutujące kobiety *in dem hofe, der da in er stadt Danczk in der aldenstat bey der pfarkirchen sundte Katherinen [ist] gelegen* (1394 r.).

¹⁴⁷ UBD, nr 109: dwór ubogich obcych, *der vor unsir stat Danczk yn der aldenstat ober er Radunen kegen sente Georgen ober gelegen ist* (1394 r.).

¹⁴⁸ APG, 300D, 45D, 107: *vier buden kegen sandt Kathrynen kyrche und der molen uff der Alden Stadt Danczk an dem orte [...]*.

¹⁴⁹ APG, 300D, 39, 3: *unser rum, das do under molentamme upp der alden stadt is gelegen* dla założenia *under eynen dache zwo schlyfmolen [...]*. W sprawie datacji: PUB, VI, 1, s. 89 (zgodnie z listą świadków 20 V 1363 r. na 4 VI 1373 r.).

¹⁵⁰ KKG, nr 160; O. Kloepfel, *Das Stadtbild von Danzig in den drei Jahrhunderten seiner grossen Geschichte*, Danzig 1937, Plan II, s. 285, lokalizuje ten obiekt przy fosie miejskiej.

¹⁵¹ W 1376 r. wzmiankowano cech rzeźników *uf der alden stat Danczk* (UBD, nr 94), zaś w 1378 r. ławy mięsne, także *uf der alden stat Danczk* (tamże, nr 96). O ich położeniu zob. J. Kaufmann, op. cit., Dodatek II, s. 118; E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 170–171.

¹⁵² UBD, nr 102: *badestobe uf der aldinstat Danczk hinder unsir mole gelegen*.

¹⁵³ UBD, nr 117; APG, 300D, 46,18; E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 169, przyp. 2.

¹⁵⁴ Chodzi o Bomgartsche Gasse — Heweliusza i *By dem schwartzen Kreuz* — Kaszubski Rynek; J. Kaufmann, op. cit., Dodatek II, s. 118; E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 162, 176–177.

¹⁵⁵ E. Keyser, *Die Besiedlung...*, s. 157.

Analiza ta wydaje się trafna. Ze względu na relację przestrzenną między owymi centrami, początkowo mogły się one rozwijać oddzielnie. Jednak twierdzenie W. Stephana, że osiedle w rejonie ul. Korzennej miało odrębną nazwę *suburbium prope sanctum Georgium*, nie ma uzasadnienia. Pojawiła się ona bowiem tylko raz, do tego w dokumencie biskupa wrocławskiego z 1391 r., i posłużyła do określenia położenia dworu dla biedaków i pielgrzymów, późniejszego szpitala św. Elżbiety¹⁵⁶.

XIII. Wyniki badań archeologicznych na terenie Starego Miasta a położenie miasta samorządowego przed 1308 r.

Powojenne badania archeologiczne wykazały, że w czworokącie pomiędzy ul. Oborniki, Podwale Staromiejskie, Sołecką (dzisiaj Olejarnia) i Podzamcze przynajmniej od początku XIII w. w głąb czasów krzyżackich prowadzono intensywną rzemieślniczą produkcję szewską (częściowo garbarską) i rogowiarską. Budowano tu domy w konstrukcji zrębowej, stojące w linii południe–północ, używano przede wszystkim ceramiki całkowicie obtaczanej (80–90%), brak zaś prawie zupełnie ceramiki siwej. Nie odkryto tu śladów zniszczeń lub pożarów, które dałyby się powiązać z wydarzeniami 1308 r.¹⁵⁷ Osiedle to odpowiadałoby więc jednemu z dwóch centrów, które dały początek krzyżackiemu Staremu Miastu.

Nie ulega wątpliwości, że zgodnie ze źródłami z drugiej połowy XIV w. wspomniany kwartał szewsko-garbarsko-rogowiarski znajdował się na Starym Mieście, a zatem przed 1308 r. powinien wchodzić w skład miasta lubeckiego. Tymczasem odkryte tu elementy kultury materialnej (budownictwo zrębowe, ceramika obtaczana) odbiegają od ich odpowiedników w miastach lokacyjnych Pomorza Zachodniego czy Prus Krzyżackich (budownictwo szkieletowe, ceramika siwa)¹⁵⁸.

Osadnictwo z XIII w. stwierdzono także w obrębie Wielkiego Młyna i na zachód od niego, m.in. relikty domów o konstrukcji zrębowej i ceramikę, której bliżej nie określono, jak też fragment traktu o orientacji południe–północ w linii obecnej ul. Młyńskiej¹⁵⁹. W wyniku badań u zbiegu ulic Rajskiej i Heweliusza odkryto osadę z XIII w. bez planowej zabudowy, o nieznannej konstrukcji domów (7 × 7 m lub 8,5 × 7 m), ale też duży, piętrowy budynek szkieletowy (6,5 × 6,5 m) z przybudówką, który ze względu na znaną w nim bullę ołowianą papieża Grzegorza IX został nawet uznany roboczo za ratusz miasta lubeckiego¹⁶⁰. Nie pasuje to jednak do znalezionych na tym stanowisku zabytków, wskazujących na rybacki charakter zajęć mieszkających tu ludzi. Stwierdzono tu też ślady pożaru datowanego na przełom XIII/XIV w.¹⁶¹ Z kolei badania na obszarze na północ od szpitala św. Elżbiety, między ul. Podwale Grodzkie a Podbielańską do zbiegu z dzisiejszą ul. Rajską, silnie zniszczonym przez niwelację w XIV w. i późniejsze prace fortyfikacyjne i budowlane, przyniosły odkrycie osad-

¹⁵⁶ UBD, nr 108.

¹⁵⁷ Zob. Z. Hołowińska, *Dzielnica rzemieślnicza z XIII i XIV wieku w Gdańsku (stanowisko 2)*, Gdańsk Wczesnośredniowieczny, t. VI, red. J. Kamińska, Gdańsk 1967, s. 183–239; B. Kościński, *Wstępne wyniki badań na stanowisku 2 w Gdańsku w 1996 roku*, [w:] *Gdańsk średniowieczny...*, s. 94–118 (ul. Podwale Staromiejskie 69–71, róg z ul. Olejarnia, dawna Sołecka); H. Paner, *Problematyka badań nad średniowiecznym Gdańskiem w świetle prac archeologicznych prowadzonych w latach 1987–1997*, [w:] tamże, s. 186–190 (Podwale Staromiejskie nr 82).

¹⁵⁸ M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg 2001, s. 127–130, 16–172.

¹⁵⁹ M. Kochanowski, *Z problematyki odkryć archeologicznych w obrębie Wielkiego Młyna w Gdańsku*, [w:] *Gdańsk średniowieczny...*, s. 84–92.

¹⁶⁰ B. Śliwiński, *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku*, Gdańsk 2009, s. 158.

¹⁶¹ H. Paner, *Archeologia Gdańska w latach 1988–2005*, s. 36–37.

nictwa z XII–XIII w., m.in. domu o konstrukcji zrębowej (7×9 m) z fragmentami naczyń importowanych ze Skandynawii¹⁶².

Trzeba więc stwierdzić, że badania archeologiczne prowadzone na obszarze, który nazywany był w XIV w. Starym Miastem, a który identyfikuję jako obszar miasta lokacyjnego z XIII w., nie przyniosły do tej pory jednoznacznego potwierdzenia tej hipotezy.

XIV. Wnioski

W dotychczasowych badaniach miasto samorządowe sprzed 1308 r. w Gdańsku lokalizuje się albo w rejonie kościoła św. Katarzyny albo w przy kościele Mariackim. Kolejną próbę ustalenia jego położenia podjęto analizując znaczenie terminu „stare miasto” (*antiqua civitas*, *Altstadt*), jak też poprzez zastosowanie metody retrogresywnej, poszukując w układzie przestrzennym aglomeracji gdańskiej z czasów krzyżackich elementów reliktowych, nie pasujących do nowego układu i odnosząc je do położenia siedliska miasta samorządowego sprzed 1308 r. na Głównym lub Starym Mieście.

W zależności od konkretnej sytuacji określenie „stare miasto” jest wieloznaczne. Używano go nie tylko do nazywania osiedli przedlokacyjnych, ale również do nazywania miejsc po osiedlach lokacyjnych, które utraciły prawa miejskie, co można odnieść do wzmianki o starym mieście w Gdańsku z około 1330 r., szczególnie jeśli przed 1308 r. w Gdańsku źródłowo poświadczono jest tylko jedno miasto (*civitas*). Wzmiankowane 11 XI 1356 r. „stare miasto Gdańsk”, to „byłe”, „uprzednie” miasto (sprzed 1308 r.), przeciwstawione aktualnie istniejącemu, tj. Głównemu Miastu i nie związane z nim przez wspólne siedlisko.

Relacje przestrzenne między głównomiejskim centrum nad Motławą a granicami jego patrymonium przemawiają przeciwko lokalizacji w tymże miejscu pomorskiego miasta lokacyjnego. Szczególnie zastanawia wyznaczenie mieszkańcom Głównego Miasta pastwiska po prawej stronie Motławy, niekorzystne z powodów komunikacyjnych, i tylko fakultatywne dopuszczenie do pastwisk na zachód od miasta, od strony wysoczyzny. Tymczasem wygon dla bydła, jak też ogrody położone nawet przy Biskupiej Górze w bezpośrednim sąsiedztwie Głównego Miasta, posiadali mieszkańcy Starego Miasta. Takie rozplanowanie przestrzenne nie mogło powstać w XIV w. Należałoby je uznać za pozostałość po stosunkach własnościowych sprzed 1308 r. i traktować jako argument za położeniem pomorskiego miasta na prawie lubeckim koło kościoła św. Katarzyny. Przeciw jego lokalizacji nad Motławą przemawia też rozpoczęcie zagospodarowania obszaru Starego Przedmieścia dopiero około połowy XIV w.

Ponieważ tzw. generalna konfirmacja dóbr Oliwy z 9 VIII 1235 r., łącznie z tzw. klauzulą lokacyjną Gdańska, została w całości sfabrykowana, to upada argument, że oświadczenie rady Głównego Miasta z 1437 r. w sprawie tutejszych nieruchomości cystersów, „zanim to miasto miało początek i prawo miejskie”, odnosi się do okresu sprzed 1235 r. i tym samym potwierdza przestrzenną tożsamość miasta pomorskiego i krzyżackiego. Skoro wspomniane w 1437 r. prawo miejskie mogło być tylko prawem chełmińskim, to zaś zaczęło obowiązywać w Gdańsku od przywileju Ludolfa Königa (1342 r.), to na ten sam czas należałoby również kłaść „początek” czy „założenie” (*eyn anheben*) miasta nad Motławą.

Identyczność struktury władz miasta samorządowego sprzed 1308 r. ze strukturą organów osiedla miejskiego nad Motławą w latach trzydziestych XIV w., używanie tej samej pieczęci, przemawiają za hipotezą o kontynuacji prawnej obu wspólnot. Z kolei analiza pochodzącego z przełomu XV i XVI w. przekazu o początkach rządów krzyżackich w Gdańsku, w połączeniu z innymi przesłankami źródłowymi, wskazywałaby na ewolucyjne kształtowanie się miasta nad Motławą, połączone z translokacją części ludności z pomorskiego miasta lokacyjnego.

¹⁶² Tamże, s. 32.

W XIV w. Stare Miasto Gdańsk składało się z dwóch centrów przeciwnie zorientowanych i stykających się ze sobą tylko na niewielkim odcinku, przy czym jedno z nich, położone w linii wschód–zachód, jest poświadczane przez źródła archeologiczne od XIII w. głąb XIV w. jako osiedle szewsko-garbarsko-rogowiarskie, ale o tylko rodzimej kulturze materialnej. Źródła archeologiczne na obszarze drugiego centrum (na osi ul. Korzennej) są słabo poświadczane i również rodzimego pochodzenia. Opowiadając się, ze względu na przytoczone wyżej argumenty, za położeniem pomorskiego miasta samorządowego w rejonie kościoła św. Katarzyny, ostateczne rozwiązanie tego problemu należałoby pozostawić jednak przyszłym badaniom archeologicznym.

Adres Autora:

Prof. dr hab. Wiesław Długokęcki
Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Wita Stwosza 55
80-952 Gdańsk
w.dlugokecki@univ.gda.pl

SPATIAL CHANGES IN THE GDAŃSK CONURBATION
UNDER THE TEUTONIC ORDER RULE AND THE ISSUE OF LOCATING
THE LÜBECK-LAW TOWN IN GDAŃSK IN THE 13TH CENTURY

One of the unresolved research questions in the history of Gdańsk (Danzig) in the 14th c. is the issue of locating the Council-governed town: it is hypothesized to have been situated near St Catherine's church (in the Old Town) or on the Motława in the vicinity of St Mary's church (the Main Town). There have been attempts at solving the puzzle through researching the beginnings and functions of those churches. New criteria that can be helpful: determining the exact reference of the term "old town", delimiting the borders of the land that belonged to the chartered town before 1308 and to the Main Town, and the analysis of the agreement between the Main Town and the bishop of Włocławek made on 11 November 1356 and the data on the estates owned by the Oliwa monastery in the Main Town from the latter from the council of Gdańsk to the Grand Marshal of the Teutonic Order of 29 May 1347, suggest that the 13th-century council-governed town was not identical with the Main Town but was probably situated in the Old Town. This location, however, has not yet been confirmed by archaeological finds.

Translated by
Izabela Szymbańska